

DE ZAVEL

DE WIJK EN DE KERK

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST

SOLIBEL
EDITION

De collectie
BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

is een initiatief van
Staatssecretaris Didier van Eyll,
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed
in samenwerking met
uitgeverij Solibel Edition

Adviescomité

onder het voorzitterschap van Cécile Jodogne, kabinet van de Staatssecretaris
Christine Denayer, dienst Monumenten en Landschappen
Muriel Muret, dienst Monumenten en Landschappen
Ode Goossens, dienst Monumenten en Landschappen
Olivier de Patoul, Solibel Edition
Marc Gierst, graficus
David Stephens, gespecialiseerd journalist

Tekst

Association du Patrimoine artistique a.s.b.l.

Research en iconografie

Association du Patrimoine artistique a.s.b.l.

ILLUSTRATIES

b = bovenaan; o = onderaan; m = midden; l = links; r = rechts

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (©IRPA-KIK Brussel), Met uitzondering van de volgende illustraties: Stadsarchief van Brussel: 2(b), 4(b), 5(o), 13, 19(b), 25(b,l), 25(o), 38(b); Archief van de dienst monumenten en landschappen: 24(b), 25(b), 26(b), 27(b,r), 30, 31(b), 32(l), 42(o), 43(o), 44, 45, 46(l), 47, 48(o); Koninklijke Bibliotheek Albert I, Ms 9296 f°17: 4(o); Prentenkabinet: 22; Broodhuis: 24(o); Marcel Vanhulst, Brussels Hoofdstedelijk Gewest: 4(m), omslagfoto's.

INLICHTINGEN

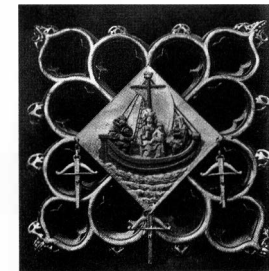
Association du Patrimoine artistique asbl
Wolstraat 20 - 1000 Brussel - Tel: 02/512.27.84

De Zavelwijk is te bereiken met de trams 92, 93 en 94
en met de bussen 20, 34, 95 en 96

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

DE ZAVEL

DE WIJK EN DE KERK

HET ONTSTAAN VAN DE WIJK EN DE KERK	2
HET INTERIEUR VAN DE KERK : EEN JUWEEL VAN 15DE-EEUWSE BRABANTSE GOTIEK	6
DE 16DE EEUW :	
DE KERK BLIJFT ONVOLTOOID	12
VAN DE OVERWINNING VAN FARNESE TOT DE FRANSE REVOLUTIE	18
DE 19DE EEUW :	
HET VERLEDEN WORDT UITGEWIST EN DE GESCHIEDENIS HERSCHREVEN	28
De Kleine Zavel	39
Wolstraat	47

HET ONTSTAAN VAN DE WIJK EN DE KERK

De wijk van de Zavel ontleent zijn naam aan een 'zandweg'. In het Brusselse leidden vele van dergelijke wegen naar de stad.

De naam van de wijk, de Zavel, verwijst naar een ver verleden toen dit gebied nog buiten de eerste wal rond Brussel lag, die aan het einde van de 12de eeuw werd gebouwd. Langs holle wegen die naar de Steenpoort liepen, kwamen reizigers en buitenmensen via de Hoogstraat de stad binnen. Aan de rand van deze wegen dagzoomde de gele zavel. Mettertijd begonnen wevers die ongewenst waren in de stad, zich te vestigen langs de *Saedelwech*, de voornaamste van

deze kronkelige zandwegen, maar de aanpalende hoogten waren nog verlaten. Er woonde slechts een kluizenaar en het Sint-Janshospitaal begroef er de doden waarvoor het op zijn eigen kerkhof geen plaats meer had. Er zijn geen afbeeldingen uit die vroege tijd bewaard, maar uit de werken van schilders en graveurs uit de 16de en 17de eeuw kunnen we ons een idee vormen hoe het landschap rond Brussel er moet hebben uitgezien. Overal zien we zavel langs de holle wegen die naar de stad leidden.

Algemeen zicht op de Zavelwijk vanuit de benedenstad. Schilderij van Theodoor Van Heil (tweede helft 17de eeuw) met de Zavelkerk naast het herenhuis van Nassau, beide uit de 15de eeuw. Tussen deze twee gebouwen loopt de zeer ingesloten Ruisbroekstraat en de oude omwalling. Op de voorgrond staat de kerk van de Jezuïeten die aan het begin van de 17de eeuw door Jacques Francquart werd gebouwd (gelegen in het benedengedeelte van de huidige Lebeaustreet) en in de 19de eeuw afgebroken.

De Steenpoort waarlangs men de stad binnenkwam vanuit de Hoogstraat, de Zavelwijk of de huidige Rollebeekstraat.

In 1304 stond het Sint-Janshospitaal een deel van zijn gronden af aan de grote Kruisbooggilde, die er een kapel ter ere van de Heilige Maagd liet bouwen. Het bescheiden gebouwtje werd tussen 1304 en 1318 opgetrokken. Dank zij de overbrenging van een miraculeus beeldje van Maria met het kindje Jezus, dat door een godvruchtige volkswrouw, Beat Soetkens, op bevel van Onze-Lieve-Vrouw zelf in 1348 uit een Antwerpse kerk was gestolen, werd de kapel een druk bezocht bedevaartsoord. Er kwamen ook steeds meer mensen in de buurt van de kapel wonen. Het gebied binnen de Brusselse stadsmuur was inderdaad te klein geworden en het duurde niet lang voor de stad werd uitgebreid naar dit gunstig gelegen gebied op een heuvel naast het hertogelijk paleis. De tweede stadswal werd tussen 1357 en 1383 gebouwd en omringde ook deze nieuwe wijk die nog door groen, moestuinen en wijngaarden was omgeven en die reikte tot aan de leprozerie van Sint-Pieter.

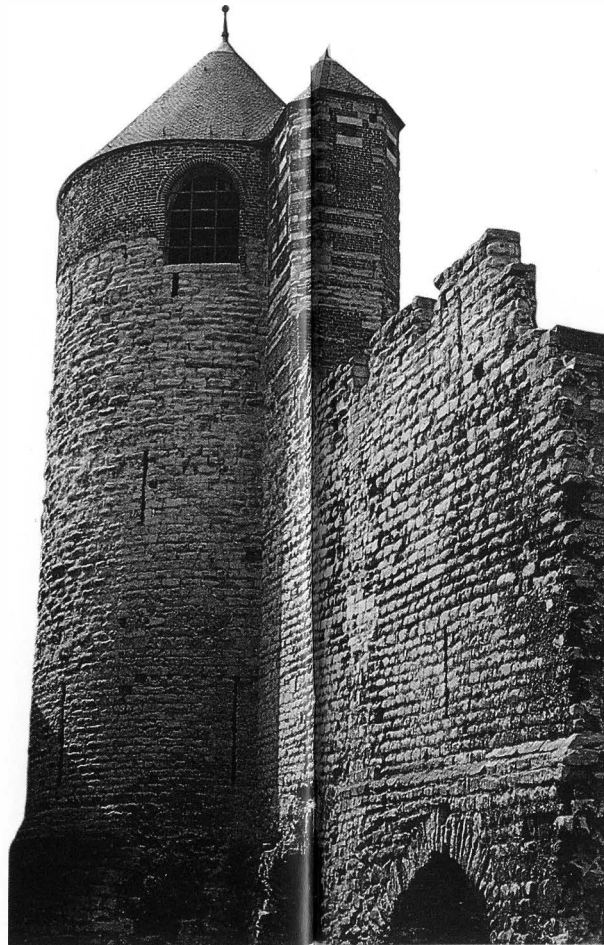
Aan het begin van de 15de eeuw startte de gilde van de Kruisboogschutters met de bouw van een grotere kerk. Bij het bombardement van Brussel in 1695 ging het archief van de gilde jammer genoeg helemaal verloren. Alleen enkele schaarse aanwijzingen en stilistische vergelijkingen met gebouwen uit dezelfde periode geven enig uitsluitsel over de verschillende

Een miniatuur van Jean Dreux (2de helft 15de eeuw) uit het getijdenboek van Margaretha van York, echtgenote van Karel de Stoute.

Zicht op de Zavelkerk zoals ze gepland was, op het moment dat de vijf eerste traveeën van het schip nog niet waren voltooid.

Tot in het midden van de 14de eeuw lagen de Zavelwijk en de kleine primitieve kapel nog buiten de stadswal. Hier en daar zijn er nog resten van deze omwalling bewaard gebleven.

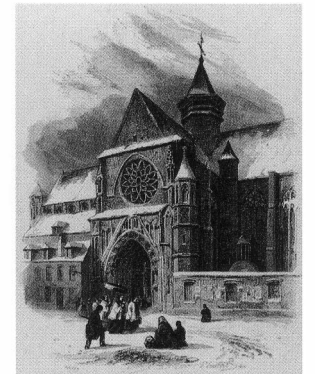
bouwfases van de kerk. Het staat vast dat het koor in 1435 was voltooid. Vervolgens werd aan het transept gewerkt. Het noordelijke gedeelte was tegen 1450 waarschijnlijk voltooid, terwijl het zuidelijke deel en de vijf traveeën van het middenschip nog in de steigers stonden. In 1470 gaf Karel de Stoute opdracht aan de Rekenkamer om een straat aan te leggen tussen het Koudenbergpaleis en de in aanbouw zijnde kerk.

Met de dood van de hertog in 1477 en de daarop volgende onlusten werden de werken aan de kerk

echter stilgelegd tot Filips de Schone in 1494 de troon besteeg. Toen werden de vijf traveeën van de zijbeuken en hun kapellen gebouwd. Een miniatuur van Jean Dreux uit de tweede helft van de 15de eeuw en een schilderij van de Meester van het zicht op Sint-Goedele toont ons de kerk in aanbouw. Op het ene werk staat de kerk zoals ze waarschijnlijk gepland was, met een schip van vier of vijf traveeën, op het andere zien we de kerk in haar onvoltooide toestand. Uiteindelijk zou de kerk zeven traveeën krijgen. De twee laatste werden aan het begin van de 16de eeuw bijgebouwd en waren naar verluid bedoeld om een toren te ondersteunen. Die is er echter nooit gekomen.

Op het schilderij *Het huwelijk van Maria* van de Meester van het Zicht op Sint-Goedele, actief tussen 1470 en 1490, ziet men de Zavelkerk op het einde van de 15de eeuw. Op dat ogenblik was de kerk nog in aanbouw en het zou nog tot het einde van de 19de eeuw duren voor ze voltooid werd.

Het zuidportaal van de kerk, dat onvoltooid bleef.

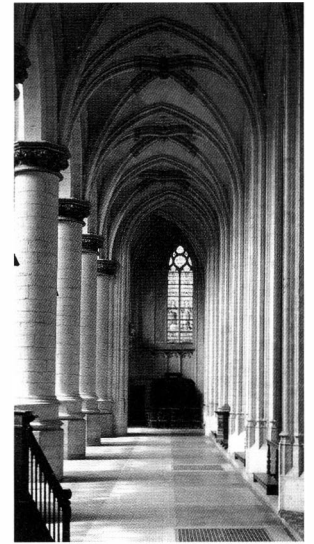

HET INTERIEUR VAN DE KERK: EEN JUWEL VAN 15DE-EEUWSE BRABANTSE GOTIEK

Hoewel er meer dan een eeuw aan werd gebouwd, getuigt de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavelkerk van een opmerkelijke harmonie. Vergeleken met de collegiale kerk van Sint-Michiel-en-Goedele en vooral met de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Kapelle, waar de opeenvolgende bouwfasen gepaard gingen met stijl- of schaalveranderingen, ontsnapt ze aan de probeersels en de experimenten die de religieuze bouwkunst van de 13de eeuw in de Nederlanden kenmerkten. De samenhang van het geheel valt dadelijk op. Ze werd gebouwd in de loop van de 14de eeuw, de periode waarin de Brabantse gotiek, ontdaan van de Franse invloed, haar eigen originaliteit vond. Deze bouwstijl wordt gekenmerkt door meer beperkte afmetingen en lokale karakteristieken.

Als laatste in de reeks gotische kerken in Brussel werd met de bouw van de Zavelkerk gestart op het ogenblik dat ook de noordelijke zijbeuk van de collegiale Sint-Michiel-en-Goedelekerk en het middenschip van de Kapellekerk, die in 1405 afbrandde, werden gebouwd. Ze kon gebruik maken van de ervaring die de 14de-eeuwse bouwmeesters hadden opgedaan in de periode dat de Brabantse gotiek haar hoogtepunt bereikte, zich perfectioneerde en haar eigenheid ten volle bevestigde.

Terwijl de flamboyante Franse gotiek van die tijd acrobatische architecturale oplossingen zocht, bleef de gotische stijl in Brabant in zijn bouwwijze trouw aan de formules van de 13de eeuw. Die zijn gebaseerd op eenvoudige structuren en bescheiden afmetingen. Relatief massief, hecht deze stijl weinig belang aan vertikaliserende effecten en de technische hoogstandjes die daarmee gepaard gaan. Deze stijl zoekt minder naar de expressie van de structuren en architectonische

De zijbeuken van de kerk die dateren van het einde van de 15de eeuw, zijn geïnspireerd op die van de collegiale Sint-Goedele kerk uit het begin van de 15de eeuw. Pijlerbundels vertonen een harmonieus samenspel met de mooie en zware zuilen van het schip. In de Zavelkerk draagt het verdwijnen van het kapiteel bij tot een nog vloeiender karakter van de architectonische lijn van de pijlerbundels en de zuilen.

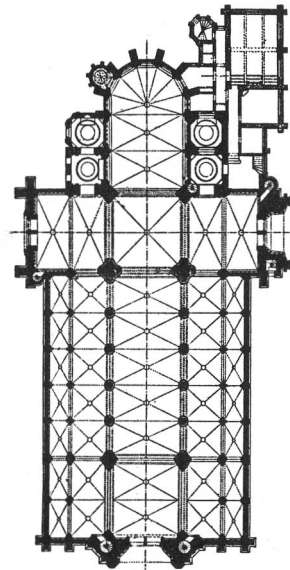
Linkerpagina:

Het koor van de kerk werd aan het begin van de 14de eeuw gebouwd: elf hoge kerkkramen, door zware pijlerbundels gescheiden, dragen bij tot haar schoonheid.

Het contrast tussen lichte en zware architecturale elementen kenmerken de brabantse gotiek.

De Brabantse gotiek maakt veel gebruik van mooie en zware zuilen die het schip straalsgewijs schijnen open te trekken naar de zijbeuken toe. Hun dikte en de indruk die uitgaat van hun kapitelen met enkele koolbladkrans contrasteren met het slanke en lichte karakter van sommige meer rijzige gedeelten.

Grondplan van de kerk. De gewel sleutels van het transept dragen de wapens van meester-steenhouwer Willem Brant die in 1447 overleed. Daaruit kan men besluiten dat dit deel halverwege de 15de eeuw voltooid was terwijl er nog aan het schip werd gewerkt.

waarden, dan wel naar een zekere tastbare materialiteit die haar een bijzondere bekoring geeft.

Een ander kenmerk is het gebruik van krachtige pijlers die beter bijdragen tot het scheppen van ruimte dan de rationele opeenvolging van traveeën met hun klare geledingen. In dezelfde geest hechtten ook Jan Van Eyck, Rogier Van der Weyden of Dirk Bouts, die in dezelfde periode werkten, meer belang aan de gestalten van de forse en ernstige personages in

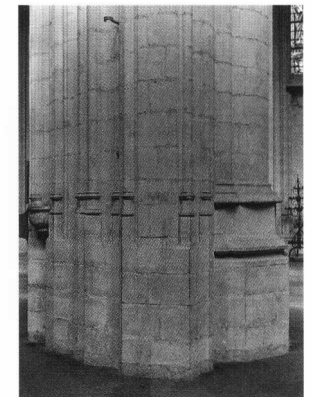

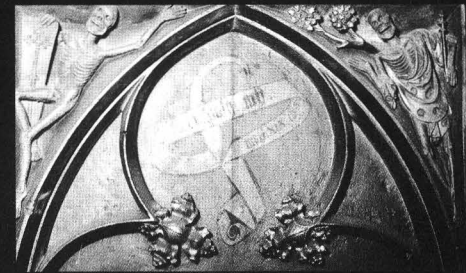
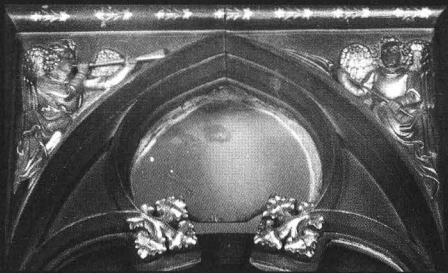
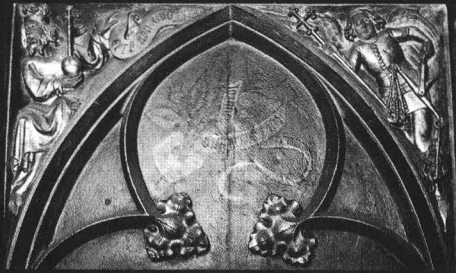
Zoals in de collegiale kerk Sint-Michielen-Goedele vormt het triforium de basis van de hoge ramen met één enkel motief en loopt er vloeiend in over. Deze vereenvoudigde opstand, de breedte van het schip en het overvloedige licht dat door de ramen binnenvalt, verzachten de verticale lijnen en benadrukken de materiële aanwezigheid van alle details van de architectuur.

hun schilderijen, dan aan de perspectieflijnen die slechts bij benadering kloppen.

In deze bouwkunst zijn de aanzetten van de gewelfribben op de dragende pijlers weliswaar duidelijk zichtbaar en op sommige plaatsen lopen ze zelfs door tot op de vloer, maar ze verenigen zich met de profileringen van de ramen die zwaar en overvloedig aanwezig zijn. Versiering en architectonische expressie, bekleding en structuur smelten samen in een spel van doorlopende sierrribben dat de schachten van de pijlers ritmeert, maar tegelijk de intensiteit van de bouwstructuren dempt en het geheel een zacht en aangenaam uitzicht geeft. De algemene indruk van dit ribbenpatroon dat speelt onder het licht, kan worden vergeleken met de getrouwe weergave van draperingen in de schilderkunst van die tijd, die dezelfde bijna sensuele bekoring oproept.

Een detail van de basis van de pijlerbundels.

Hoewel moeilijk te zien zonder speciale verlichting, zijn de zwikken of hoekvullingen van de spitsbogen in het koor en de zijbeuken versierd met religieuze taferelen. Van links naar rechts : God-de-Vader en Sint-Michiel, de engelen van het Laatste Oordeel, Herodes en de moord op de onnozele kinderen, de Dodendans.

Bij de restauratie van het koor in de 19de eeuw kwamen muurschilderingen aan het licht met de datum 1435, wat erop wijst dat het koor toen voltooid was. Ook de naam van de schenker, Willem Clutinck, lid van één van de zeven geslachten van Brussel, werd teruggevonden. De schilderijen werden grondig gerestaureerd.

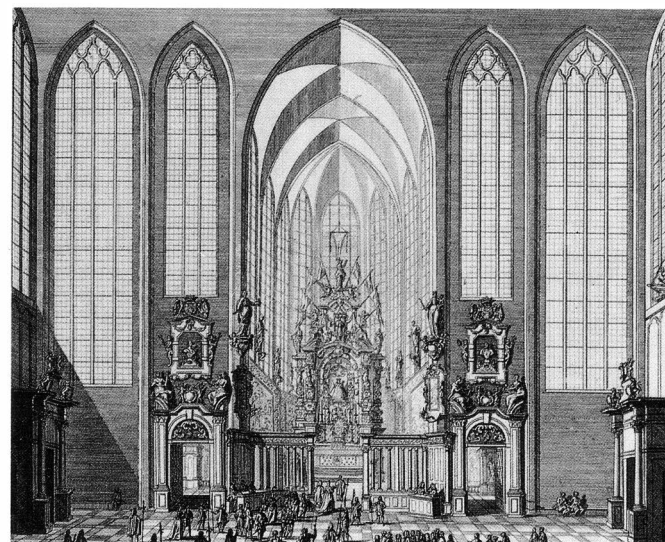

DE 16DE EEUW : DE KERK BLIJFT ONVOLTOOID

De kerk van de kruisboogschutters viel dadelijk in de gunst van de prinsen en de adel. De twee laatste traveeën van het schip waren nog in aanbouw toen prinses Maria van Hongarije, zuster van Karel V, in 1505 in de nieuwe kerk werd gedoopt en niet in Sint-Goedele zoals de traditie het voorschreef. Voor deze gelegenheid werd de kerk versierd met wandtapijten waarop episodes uit de Trojaanse Oorlog werden afgebeeld. Later werd de kerk de geliefde bidplaats van Margaretha van Oostenrijk, die er een processie inrichtte die elk jaar in juli uitging. Deze gunsten weerspiegelden de evolutie van de wijk waar nu veel aristocratische herenhuisen werden gebouwd. Het herenhuis van de prinsen van Thurn en Taxis, die het monopolie hadden van de keizerlijke postdienst in het Habsburgse rijk, stond recht tegenover de hoofdingang van de kerk op de plaats waar nu de

Een feest gegeven in het herenhuis van Thurn en Taxis.

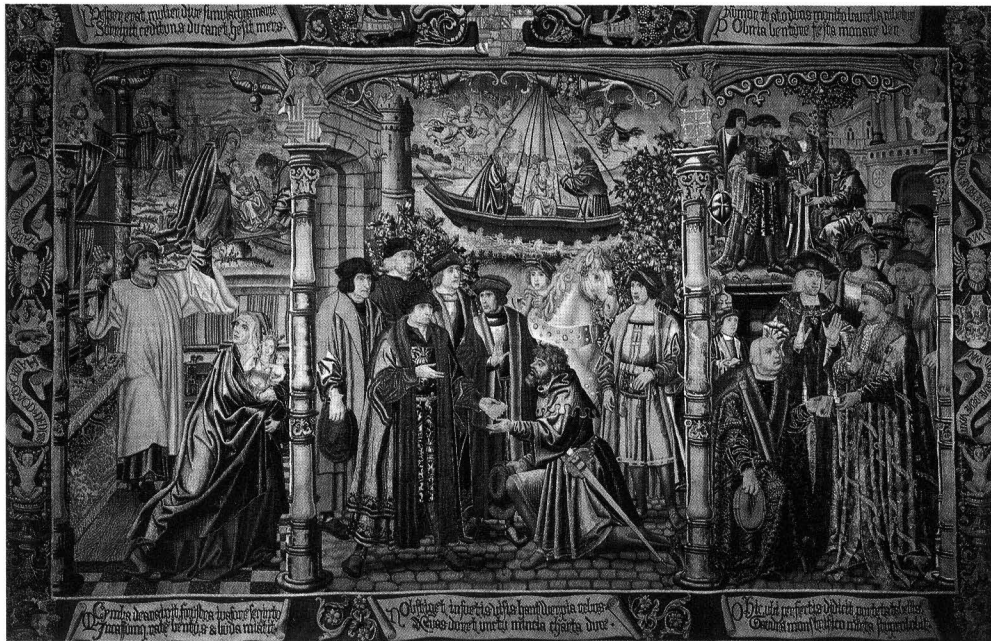
Linkerpagina en hiernaast : Ingangsportaal van de kapel van de familie Thurn en Taxis gewijd aan Sint-Ursula, laatste kwart van de 17de eeuw. De allegorieën van de Volharding en de Deugd, een verwijzing naar het devies van de prinses *Perpetua Fide*, omkaderen de engeltjes die het opschrift dragen boven de buste van de heilige. Het beeldhouwwerk is van de Grupello. Het ingangsportaal van de Marculphuskapel dateert van 1690.

Graftombe van ridder Claude Bouton, kamerheer van Karel V, gestorven in 1556 en van zijn echtgenote Jacqueline de Lannoy die het jaar daarop overleed. Dit was waarschijnlijk een deel van een groter mausoleum dat tijdens de religieuze troebelen van de 16de eeuw werd vernield.

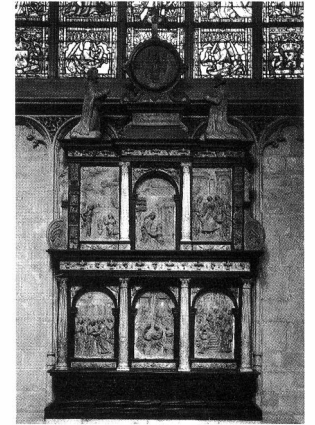
Regentschapsstraat loopt. In de 17de eeuw lieten de prinsen van Thurn en Taxis links van het koor van de Zavelkerk hun grafkapel bouwen. Anderhalve eeuw later werd deze verbouwd en verfraaid. Uit die tijd is de indrukwekkende graftombe van Claude Bouton, kamerheer van Karel V, en van zijn vrouw Jacqueline de Lannoy bewaard gebleven.

In 1516 bestelde Frans de Tour et Tassis (= Taxis), de grondlegger van het internationale postwezen, een reeks van vier wandtapijten voor de Zavelkerk. Hierop werden episodes uitgebeeld in verband met het beroemde beeld van *Maria met het kindje Jezus*, hoe het door Beat Soetkens gestolen werd, de daaropvolgende mirakels en de verering van het beeld. Barend Van Orley ontwierp de kartons. De opdrachtgever zorgde er wel voor dat in deze wandtapijten veelvuldig allusie werd gemaakt op de activiteit die hij in het leven had geroepen. Hij wordt zelf knielend afgebeeld terwijl hij in het bijzijn van aartshertog Maximiliaan een boodschap overhandigt aan keizer Frederik III. Een ander tapijt toont hoe het Mariabeeld tijdens de processie werd rondgedragen en in de kerk vereerd.

Dit is trouwens een van de zeldzame afbeeldingen van het interieur van de Zavelkerk dat hier echter weinig nauwkeurig wordt weergegeven.

Er woonden nog andere adellijke families op en rond de Zavel. In 1532 verwierf de prinses van Gavre, Françoise van Luxemburg, weduwe van graaf Jan van Egmont, de eerste terreinen om er een paleis te bouwen dat vanaf 1548 werd vergroot. Ernaast stond het kasteel van Culemborg waar de verenigde Nederlandse adel die in opstand kwam tegen het autoritaire bewind van Filips II, in 1566 het Eedverbond der Edelen sloot. In 1568 werd dit paleis na de terechtstelling van de graven Egmont en Hoorne, twee van de belangrijkste leiders van het verzet, op bevel van Filips II door diens gouverneur de hertog van Alva met de grond gelijk gemaakt. Ook de families Brederode en Mansfeld waren zich in deze buurt komen vestigen, meer bepaald in de Wolstraat, in het huidige de Merode-paleis. Rond de Zavelkerk stonden er ook meer bescheiden woningen. Het plan van Braun en Hogenberg uit 1572, toont de kerk omringd door talrijke huizen die echter direct tegen de nog altijd onvol-

Een van de eerste monumenten die in de kerk werden geplaatst na de beeldenstorm van 1581: het gedenkteken van Flaminio Garnier, secretaris van de Raad van State, gestorven in 1592 en zijn echtgenote Barbe de Réversé. Onder de beelden van de knielende schenker, scènes uit het leven van de Heilige Maagd. In dit werk is de Italiaanse invloed duidelijk merkbaar.

Linkerpagina: Brussels wandtapijt met de legende van Onze-Lieve-Vrouw van de Zavel naar een karton van Barend Van Orley. Het Mariabeeld dat in 1348 in Antwerpen werd gestolen, werd per boot naar Brussel gebracht en bleek miraculeus te zijn. Deze boodschap komt overal terug en de kunstenaar actualisert het verhaal door de schenker, Frans van Tassis, samen met de toenmalige vorsten Maximiliaan van Oostenrijk en keizer Frederik III af te beelden.

Deze vier wandtapijten kunnen worden bezichtigd in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis aan het Jubelpark. Detail van het Mariabeeld dat in de Zavelkerk wordt vereerd.

De kapel de H. Marculphus werd naast de kapel van Thurn en Taxis in 1690 door dezelfde schenkers gebouwd.

Ze is gelijkaardig van bouw, maar de houten lambrizing in imitatiemarmers staat in fel contrast met het uitzicht van de grafkapel.

De beelden van Hoop en Geloof en de buste van Sint-Markoen versieren het portaal. Op het hoofdaltaar het beeld van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavel.

tooido gevels waren aangebouwd. De Hervorming, de opstand tegen Filips II en de daaropvolgende burgeroorlog verhinderden echter de verdere afwerking van de kerk. Op het hoogtepunt van de godsdienstige en politieke crisis, in 1581, onder een calvinistisch stadsbestuur, werd de Zavelkerk zoals zovele andere door protestantse beeldenstormers geplunderd. Hoewel er minder werd vernield dan in andere kerken waarvan de gebouwen zelf werden beschadigd, verloor de kerk toch een groot deel van haar bezittingen, waaronder het beroemde Mariabeeld.

Nadat Alexander Farnese Brussel in 1585 opnieuw had ingenomen en namens de koning van Spanje het katholicisme weer had ingevoerd, viel het overblijvende kerkinterieur, dat aan het fanatisme van de beeldenstormers was ontsnapt, nu ten prooi aan de Contrareformatie die orde op zaken wou stellen in de religieuze praktijk. Op enkele vloerstenen en grafmonumenten na blijft er vandaag niets meer over van de beelden, altaren of retabels die in de 15de en 16de eeuw in de kerk stonden.

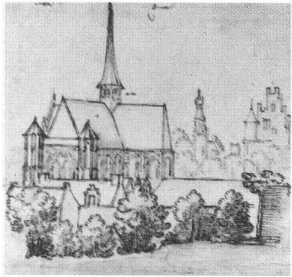
De beelden die de pijlers van het schip versieren, werden tussen 1641 en 1646 gemaakt. De meeste zijn van de hand van Tobias de Lelis. Het marmeren oksaal met Toscaanse zuilen werd in 1681 geplaatst dank zij de giften van Eugène van Thurn en Taxis.

De preekstoel uit de oude Augustijnenkerk werd in 1697 gebeeldhouwd door Marc De Vos. De stoel wordt ondersteund door een engel met de symbolen van de vier evangelisten.

VAN DE OVERWINNING VAN FARNESE

TOT DE FRANSE REVOLUTIE

Een tekening van Remigio Cantagallina uit het begin van de 17de eeuw toont de onvoltooide Zavelkerk. Kleine spitse daken bekroonden de hoektorens in afwachting van hun voltooiing, de puntgevel van het middenschip was kaal, zonder versieringen en de daken van de zijbeuken die hier samenvallen met de daken van de huizen rond het plein, waren duidelijk anders dan nu.

In de laatste jaren van de 16de eeuw werd de Zavelkerk heropgebouwd. Op een van de pijlers links van de hoofdingang laat een wijwatervat waarop het jaartal 1595 staat, vermoeden in hoeverre het meubilair van de kerk werd vernield. In een van

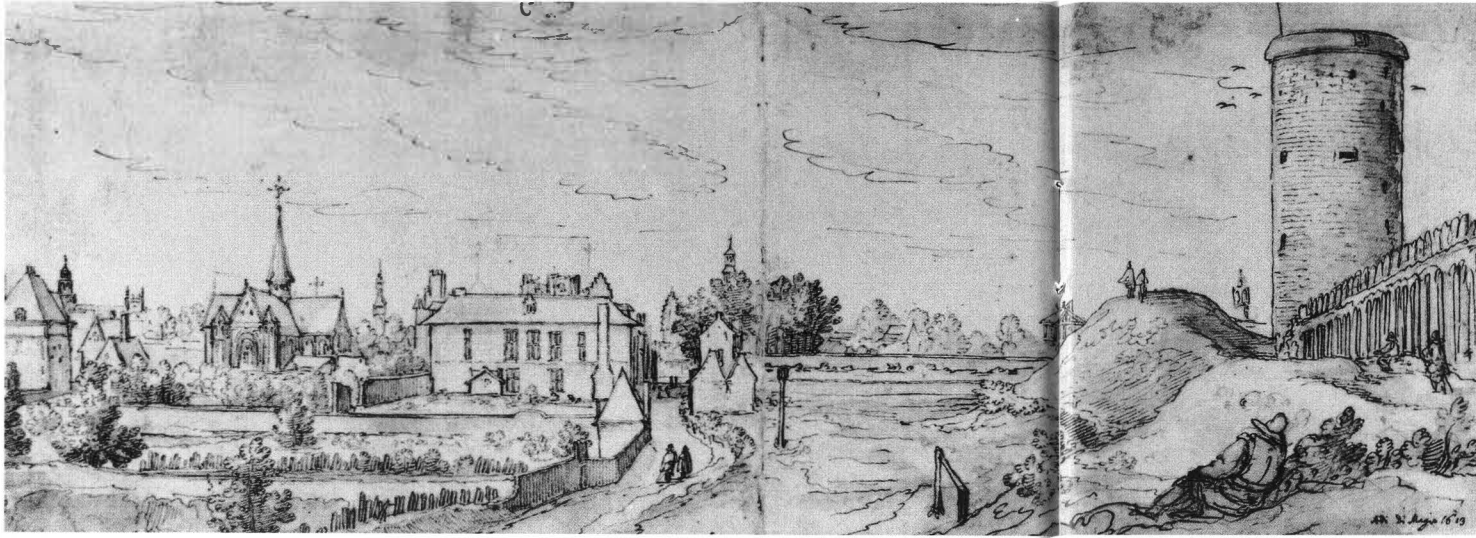
de kapellen van de zuidelijke zijbeuk staat een mooi monument in renaissancestijl ter nagedachtenis van Flaminio Garnier die deelnam aan de onderhandelingen tussen de opstandelingen en Alexander Farnese. Het dateert van 1592 en getuigt van de inspanning die toen werd gedaan om de kerk opnieuw van meubilair en artistieke rijkdommen te voorzien. Uit hetzelfde jaar dateert een *Verrijzenis* van Michel Coxie waarvan geweten is dat het ooit boven het hoofdaltaar hing.

Een feest op de Grote Zavel om de inname van Buda in 1686 te vieren. Gravure door de Hooghe.

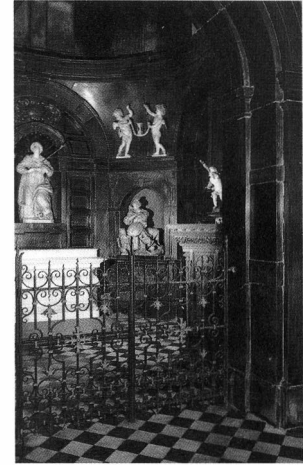

De infante Isabella schiet op 15 mei 1615 de oppergaai op de schieting van het Groot Serment der kruisboogschutters. Schilderij van Antoon Sallaert. Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel.

De tweede stadswalling uit het midden van de 14de eeuw omsloot ook een deel van het omliggende platteland. Binnen deze muren bleven er nog lang beboste terreinen liggen zoals te zien is op deze tekening van Remigio Cantagallina die de Wolstraat toont in het begin van de 17de eeuw.

De kapel van Thurn en Taxis, vanaf 1651 heringericht door architect en beeldhouwer Lucas Fayd'Herbe in opdracht van Lamoraal II van Thurn en Taxis, werd pas voltooid na de dood van deze laatste in 1676.

Het beeld van Sint-Ursula (rond 1652) dat het hoofdaltaar siert, is van Hiëronymus Duquesnoy de Jonge. Zijn vader maakte het wereldberoemde beeldje van Manneken-Pis. Het beeld van het Geloof (1653) is van Matthijs Van Beveren, schoonzoon van Fayd'Herbe.

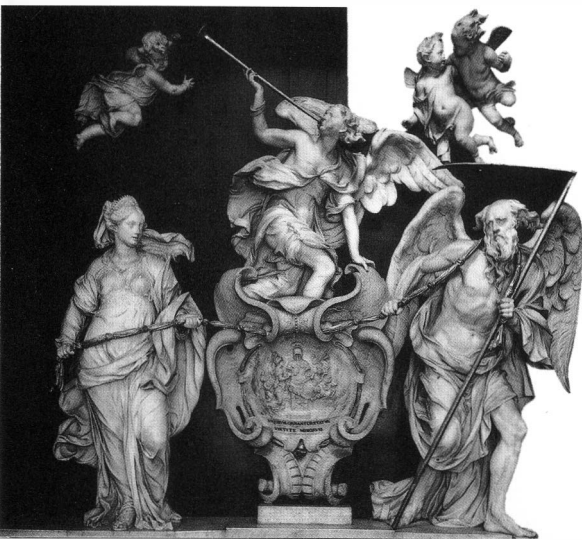
Ook vermeldenswaard is een anoniem schilderij uit 1599 met het Groot Serment der Kruisboogschutters aan wie de bouw van de kerk te danken is. Aan het einde van de 16de eeuw verzetten zij zich tegen het voornemen van de Jezuïeten die, beschermd door Farnese en gebruik makend van het feit dat ze een huis naast de kerk hadden gekocht waar ze hun kerkdiensten vierden, probeerden de kerk in hun bezit te krijgen.

De Sociëteit kocht uiteindelijk een nabijgelegen terrein, tussen de Strostraat, de Ruisbroekstraat en de huidige Lebeaustreet en begon er in 1597 met de bouw van haar College. In 1604 legden de aartshertogen Albrecht en Isabella de eerste steen van de nieuwe Jezuïetenkerk die volgens de plannen van Francquart in 1626 werd voltooid. De nieuwe vorsten deden hun uiterste best om het katholieke geloof in ere te herstellen in onze gewesten, die een laatste bastion vormden tegen de

Noordelijke Nederlanden die tot het protestantse geloof waren overgegaan. Daarom werden de Jezuïeten ook door de aartshertogen beschermd en aangemoedigd. Deze laatsten trokken ook Spaanse en Italiaanse religieuzen naar Brussel aan, zoals de Theresiaanse Karmelietessen en de Ongeschoeide of Kleine Karmelieten. De zusters vestigden zich in de buurt van de Naamse Poort waar Wenceslas Cobergher tussen 1607 en 1615 hun nieuwe kerk bouwde. De paters vestigden zich naast het Egmontpaleis op de plaats van het Culemborgpaleis en lieten er van 1612 tot 1615 hun kerk bouwen.

De Romeinse orthodoxie komt tot uiting in de nieuwe stijl van deze gebouwen die men vanaf dan ook in de andere kerken terugvindt. Er werden altaren gebouwd in hout die zo werden bewerkt dat ze het uitzicht van marmer kregen. Men weet dat Leonard van Thurn en Taxis een hekwerk voor het koor schonk "helemaal in marmer". Het nieuwe hoofdaltaar "van de Corinthische orde met getorste zuilen en rijkelijke versieringen" en de zijaltaren, die door schrijvers en graveurs uit de 18de en 19de eeuw zijn beschreven en afgebeeld, werden halfweg de 17de eeuw geplaatst.

De kapel van Thurn en Taxis, kreeg zijn definitief uitzicht in 1678 met het grafmonument voor Lamoraal II, van Matthijs Van Beveren. Het stelt de Faam voor tussen de Deugd en de Tijd, Engeltjes, symbolen van Leven en Dood, en een beeld van de Hoop werden er ook aan toegevoegd. Gabriel de Gruppello maakte de beelden uit het ingangsportaal.

In dezelfde periode vertrouwde Lamoraal II van Thurn en Taxis de architect en beeldhouwer Lucas Faydherbe de inrichting toe van de Sint-Ursulakapel waar de leden van de familie Thurn en Taxis hun grafombe hadden. De uit Italië afkomstige barokstijl triomfeerde hier zichtbaar en getuigde terzelfdertijd van de bloei van het katholieke geloof en de faam van de prinsen.

Na jaren van onlusten en burgeroorlog die het land hadden verdeeld, spanden de aartshertogen Albrecht en Isabella zich ook in om de lokale religieuze en burgerlijke instellingen aan te moedigen, het vertrouwen van hun onderdanen te herstellen en hun sympathie te winnen.

Naar het voorbeeld van haar grootvader Karel V wist Isabella, dochter van de strenge Filips II, zich geliefder te maken dan haar echtgenoot door deel te nemen aan de traditionele feesten. In 1615, bij de schieting van het Groot Serment der Kruisboogschutters, schoot ze met het eerste schot de

oppergaai af die op de toren van de Zavelkerk was geplaatst. Deze prestatie maakte haar enorm populair. Deze gedenkwaardige gebeurtenis staat afgebeeld op een schilderij van Sallaert dat lang in de kerk heeft gehangen voor het naar de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Brussel verhuisde.

Isabella werd ook geportretteerd door de hofschilder Denijs Van Alsloot tijdens de Ommeganck van 1615. Deze feestelijke optocht, die tot op vandaag plaatsvindt, herdenkt elk jaar, een week voor Pinksteren, de aankomst van het miraculeuze

Mariabeeld in Brussel in 1348. Zowat 600 gekostumeerde personages staan afgebeeld op de zes schilderijen van Van Alsloot. De originelen worden bewaard in het Prado, het Museum van Brussel bezit een kopie. Ze geven ons niet alleen een goed beeld van deze prachtige feesten waarop alle ambachten vertegenwoordigd waren, maar ook van de architectuur van de huizen rond de Grote Zavel waarvan de meeste vandaag zijn verdwenen (verbouwd in de 18de of 19de eeuw). Verdere iconografische informatie biedt het plan van Martin de Tailly uit 1639, waarop bepaalde straten en een deel van de gebouwen aan de Grote Zavel langs de voorkant zijn afgebeeld. Het Egmontpaleis staat er duidelijk op naast het klooster van de Kleine Karmelieten, terwijl we verder in de Wolstraat het herenhuis de Bournonville zien - het huidige herenhuis de Merode - met zijn tuinen en bijgebouwen. De graaf de Bournonville schonk de Miniemen een stuk van deze tuinen waarop ze hun klooster bouwden. Een schilderij van deze "grand seigneur" bij zijn thuiskomst, toont ons het oorspronkelijke uitzicht van de voorgevel van zijn herenhuis waar de gevormachtigde ministers van keizerin Maria-Theresa tijdens de 18de eeuw verbleven. Uiterst

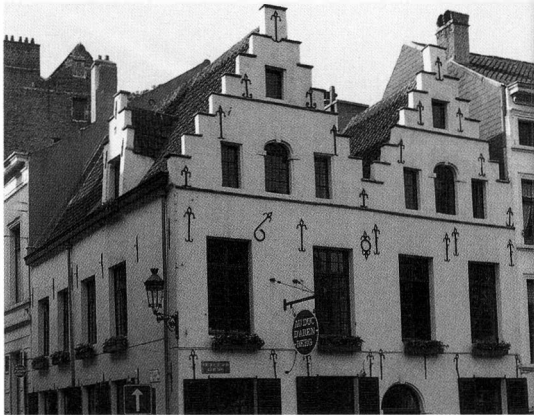

Wachtende koetsen voor het herenhuis van Thurn en Taxis.

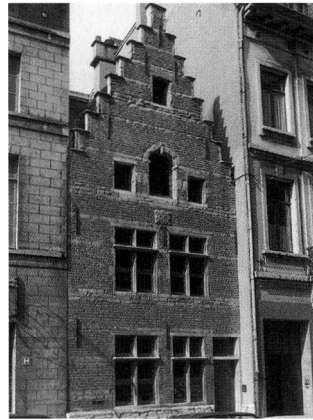
De graaf de Bournonville in zijn koets voor zijn herenhuis in de Wolstraat, nu het Merodepaleis. Hoewel verbouwd bestaat dit gebouw nog altijd. De meeste details van het landschap zijn door schilder Pieter Snayers getrouw afgebeeld, maar de toegang naar de Wolstraat is overdreven groot. De Zavelkerk staat uiterst rechts op het schilderij.

Plan van Martin de Tailly met de Zavelwijk. De kerk is omringd door huizen die nog niet tegen de gevel aanleunen. De Grote Zavel draagt de naam Paardenmarkt. De herenhuisen van Arenberg en de Bournonville (het huidige de Merodepaleis in de Wolstraat) met hun uitgestrekte tuinen zijn duidelijk te zien. In zijaanzicht een minder flatterende voorstelling van het herenhuis van Thurn en Taxis, iets hoger tegenover de hoofdingang van de kerk, op de plaats van de huidige Regentschapsstraat.

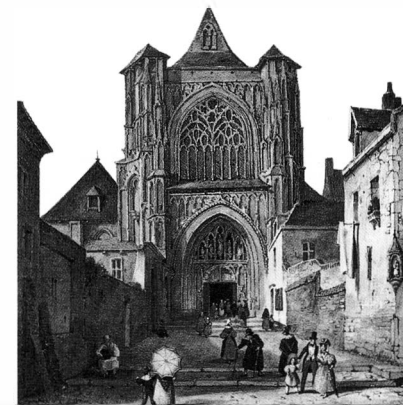
Rond de Kleine Zavel staat nog slechts één huis uit de 17de eeuw, gedateerd 1610, op de hoek van de Wolstraat en de Kleine Zavel. In de wijk van de Grote Zavel is er nog een huis bewaard uit 1633, op het nr. 15 van de Ernest Allardstraat.

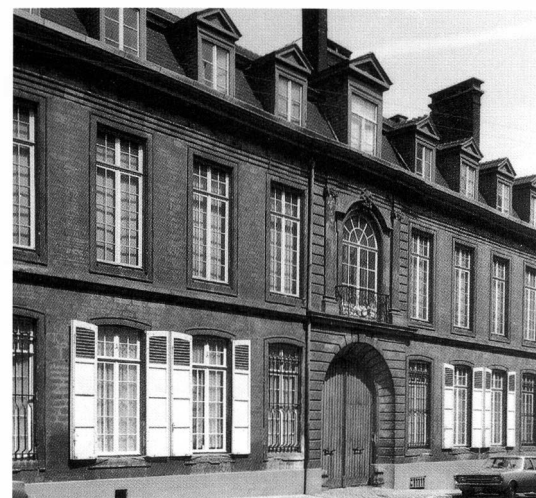
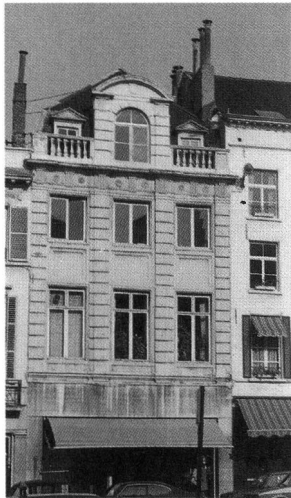
Op de Grote Zavel bleef een huis uit 1567 behouden op het nummer 49 en verder rechts, op het nr. 43, twee traveeën van een groter herenhuis uit de 16de eeuw waarvan de korbogen rusten op kleine zuilen met veelhoekig kapiteel die aan de gotiek herinneren. De twee mooie huizen met trapgevel op de nrs. 38 en 39, met een deur uit 1607, kregen in 1954-1957 een bijkomende verdieping met een trapgevel in 17de-eeuwse trant. Het jaartal op één van deze twee gevels is fictief.

rechts op het schilderij staat de Zavelkerk. Ze heeft nog altijd haar oude zadeldak dat in het begin van de 18de eeuw zal worden veranderd en vereenvoudigd. De zijbeuken worden dan met één enkel lang dak bedekt waardoor de puntgevels verdwijnen. Hoewel de wijk minder dan de andere delen van de stad te lijden had van het bombardement van 1695, zijn er maar weinig getuigenissen van de architectuur uit de 16de en 17de eeuw. Tegenover het hoofdportaal van de kerk stond het herenhuis van de familie Solre. Het fronton was versierd met een basreliëf dat Minerva voorstelde. Het huis werd in het begin van de 19de eeuw gesloopt. Vijftig jaar later onderging het herenhuis van de familie Thurn en Taxis hetzelfde lot. Aan de andere kant van de Zavel stond het herenhuis van Marnix van Sint-Aldegonde. In 1617 vonden de monniken van de abdij van Aywière er een toevluchtsoord. In 1984 werden deze 16de- en 17de-eeuwse gebouwen op slinkse wijze gesloopt door een weinig gewetensvolle bouwpromotor.

Uit de 18de eeuw daarentegen zijn er meer sporen terug te vinden. Aan dezelfde kant van de Zavel bemerken we enkele huizen uit het begin van de 18de eeuw op de nummers 4 (1728) en 6 (1729), alsook op nummer 12 van de Bodenbroeckstraat (1729). Ze werden gebouwd in Lodewijk XIV-stijl, die men ook terugvindt in de Minimenkerk die tussen 1700 en 1715 werd gebouwd. De fontein van Minerva die de Grote Zavel versiert, is al in de stijl van het midden van de 18de eeuw, net als het mooie inkomportaal van het Egmontpaleis en zijn centrale vleugel, die door architect Servandoni werden ontworpen. De herenhuizen de Lannoy en de Beaufort, op de nummers 13 en 17 van de Wolstraat, dateren respectievelijk uit 1776 en 1762. Het grote herenhuis op nummer 5 van de Grote Zavel dateert uit 1785. Hoewel deze wijk in de 19de eeuw grondig werd verbouwd, kan men hier tijdens een wandeling toch nog goed de evolutie volgen van de architectuur uit de 18de eeuw.

In de loop van de 18de eeuw werd de Zavelkerk volledig ingebouwd door huizen die met hun muren tegen de zijgevels aanleunden, met uitzondering van het rechter deel van het koor en de sacristie. Via een klein steegje bereikte men het hoofdportaal van de kerk. Een anoniem schilderij dat in het Museum van de Stad Brussel wordt bewaard en een aquarel van Frans Stroobant uit 1832 tonen deze toestand.

In het begin van de 18de eeuw werden diverse huizen in de omgeving van de Grote Zavel gebouwd in Lodewijk XIV-stijl : op nr. 4 een huis uit 1728, op nr. 6 een huis uit 1729. Iets hoger, langs dezelfde kant, Bodenbroeckstraat nr. 12, een huis dat versierd is met cartouches en médaillons in dezelfde stijl.

Het herenhuis Lannoy werd in 1762 in Lodewijk XV-stijl gebouwd. In 1768 werd het gekocht door de graaf van Epinoy en in 1833 door de graaf van Lannoy. Architect O. Flanneau restaureerde de gevel en vergrootte het in 1907-1908.

Het grote herenhuis in typische Lodewijk XVI-stijl op het nr. 5 dateert uit 1785.

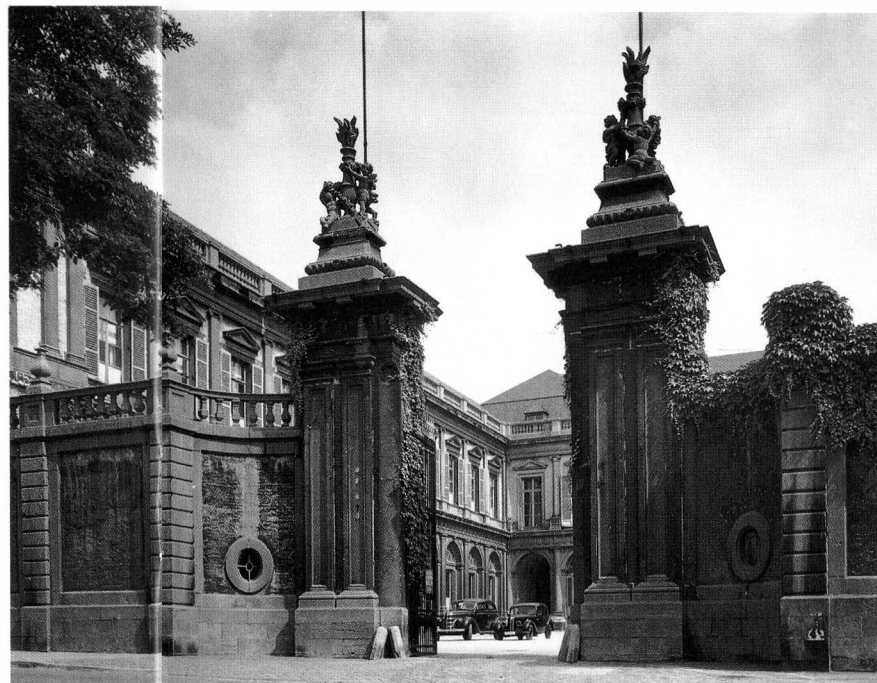
Hiernaast :

De Fontein van Minerva, versierd met het médaillonportret van keizerin Maria-Theresia en Frans van Lotharingen, met daarrond putti die hun allegorische attributen dragen. Werk van de beeldhouwer Jacques Bergé uit 1741-1743 en in 1751 geplaatst.

Rechter pagina :

Het Egmontpaleis dat na de dood van Lamoraal van Egmont eigendom werd van de familie Arenberg, werd in verschillende etappes gebouwd. De oorspronkelijke gebouwen in gotische stijl bevinden zich in de rechtervleugel. In 1753 bouwde Servandoni de centrale vleugel in klassieke stijl. Van 1832 tot 1835 bouwde T.F. Suys de linkervleugel naar hetzelfde model en in 1905 herbouwde O. Flanneau de rechtervleugel na een brand die het oudste deel van het paleis verwoestte.

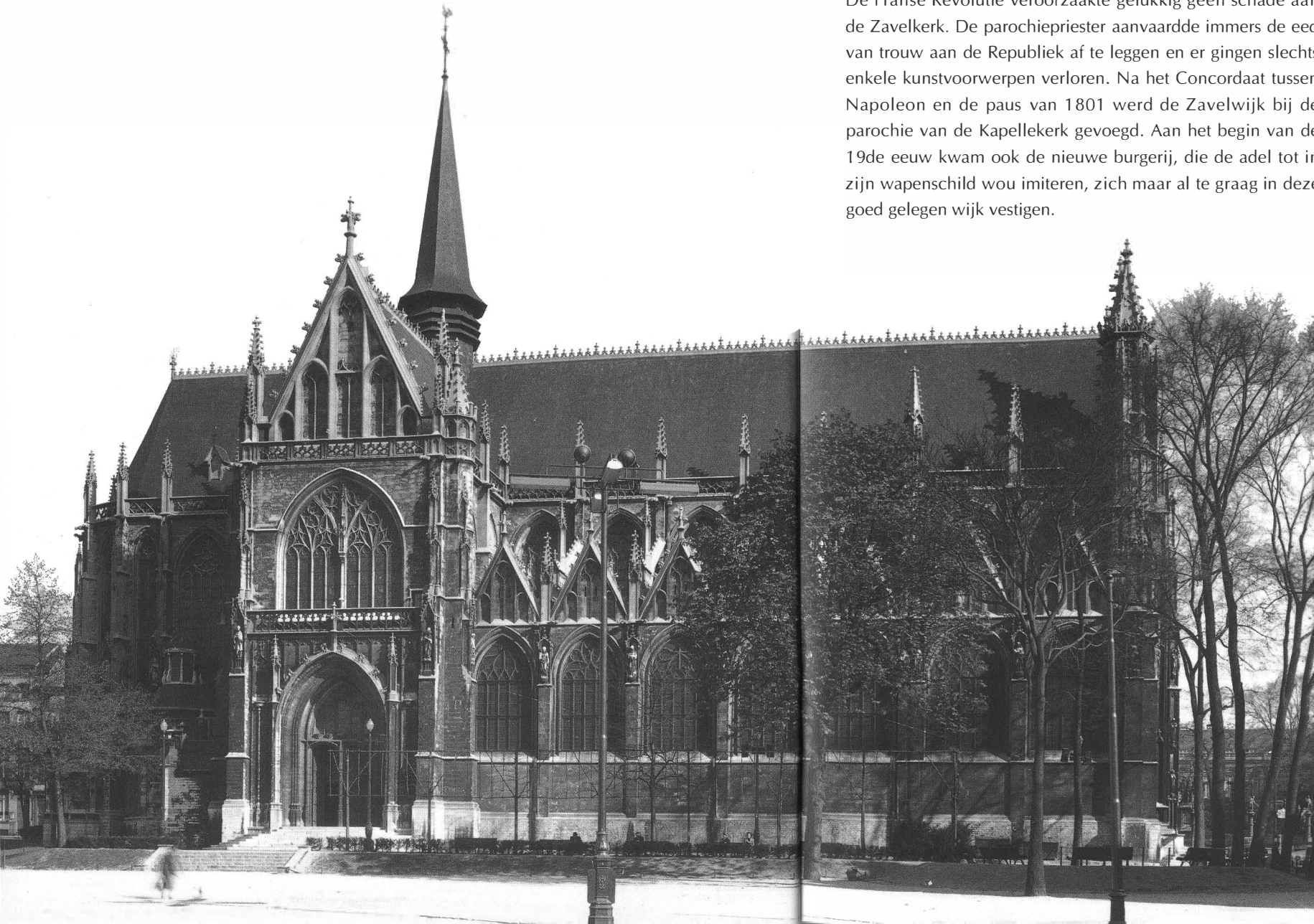

Het portaal van huis nr. 2 in de Bodenbroeckstraat, laatste overblijfsel van een gebouw uit de 17de en 18de eeuw dat in 1984 op slinkse wijze werd gesloopt.

DE 19DE EEUW : HET VERLEDEN WORDT UITGEWIST

EN DE GESCHIEDENIS HERSCHREVEN

De Franse Revolutie veroorzaakte gelukkig geen schade aan de Zavelkerk. De parochiepriester aanvaardde immers de eed van trouw aan de Republiek af te leggen en er gingen slechts enkele kunstvoorwerpen verloren. Na het Concordaat tussen Napoleon en de paus van 1801 werd de Zavelwijk bij de parochie van de Kapellekerk gevoegd. Aan het begin van de 19de eeuw kwam ook de nieuwe burgerij, die de adel tot in zijn wapenschild wou imiteren, zich maar al te graag in deze goed gelegen wijk vestigen.

De noordelijke gevel van de Zavelkerk werd pas in 1948 volledig vrijgemaakt, toen de huizen die het zicht vanaf de Grote Zavel belemmerden, werden afgebroken. Dat was het einde van een lange restauratieweg die tot doel had de monumentaliteit van de kerk te benadrukken.

Neoklassieke herenhuizen op de nrs. 36 en 37 van de Grote Zavel.

Daarvan getuigen drie mooie, neoklassieke herenhuizen tegenover het hoofdportaal van de kerk, op de nummers 7, 9 en 11 van de Zavelstraat. Ze werden in 1828 gebouwd op de plaats waar ooit de grote renaissancewoning had gestaan die achtereenvolgens had toebehoord aan de hertogen van Solre, de markies van Westerlo en de markies van Wemmel. Bij deze bouwoperatie werden het huis en de bijhorende tuinen in verschillende percelen verkaveld. Ook de tuinen van het herenhuis van de familie Thurn en Taxis ondergingen hetzelfde lot. Zo ontstond de Coppensstraat, genoemd naar de vastgoedpromotor die er een aantal huurpanden liet optrekken.

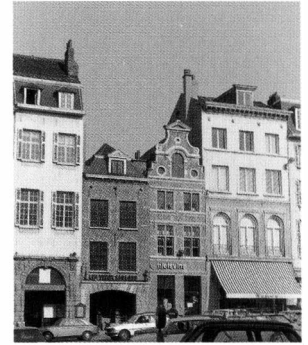
Aan dezelfde kant van de Grote Zavel werden in 1825 de nummers 34 en 35 gebouwd en in 1824 de nummers 36 en 37, oorspronkelijk een dubbelhuis. Bij de bouw van deze huizen werden soms delen van het metselwerk hergebruikt van de vroegere herenhuizen uit de 16de of 17de eeuw. Aan de overzijde dateren de huizen nummers 3, 7, 12, 12A en 13, 19 en 21 uit dezelfde periode waarin de sporen van de vorige eeuwen achteloos werden uitgewist. In deze periode werd de architec-

Een rij neoklassieke herenhuizen op de Grote Zavel.

tuur gekenmerkt door kleurloosheid en gebrek aan versiering. Vele huizen werden ook oppervlakkig vernieuwd en van hun puntgevels en ruwe bepleistering ontdaan. Soms was de modernisering heel miniem, zoals bij de nummers 38 en 39, zodat we het oorspronkelijke uitzicht van deze huizen vijfhonderd jaar later vrij gemakkelijk kunnen reconstrueren. Iets moeilijker wordt het wanneer de restaurateurs, zoals bij de nummers 9 en 10, met een zekere historische fantasie te werk zijn gegaan.

In de tweede helft van de 19de eeuw echter nam de belangstelling voor de Middeleeuwen en de gotische of renaissance-architectuur opnieuw toe, onder invloed van schrijvers als Victor Hugo, Hendrik Conscience of Viollet-le-Duc. Vreemd genoeg kon deze voorliefde de vernieling van de authentieke getuigen van burgerlijke en religieuze bouwkunst uit vroeger tijd niet vertragen en al evenmin het onderhoud ervan stimuleren. De hernieuwde belangstelling voor het verleden vertaalde zich op een heel andere manier, namelijk in het ontstaan van de neogotiek of de neorenaissance. De restauratie van de

Gerestaureerde huizen op de nrs. 8, 9, 10 en 12 van de grote Zavel.

De groentenmarkt op de Grote Zavel aan het einde van de 19de eeuw.

Het Koninklijk Muziekconservatorium, gebouwd naar de plannen van J.P. Cluysenaar.

De huizen op de nrs. 13 en 29 van de Regenschapsstraat.

Zavelkerk en de ruimtelijke aanleg rond de kerk zijn daar een sprekend voorbeeld van.

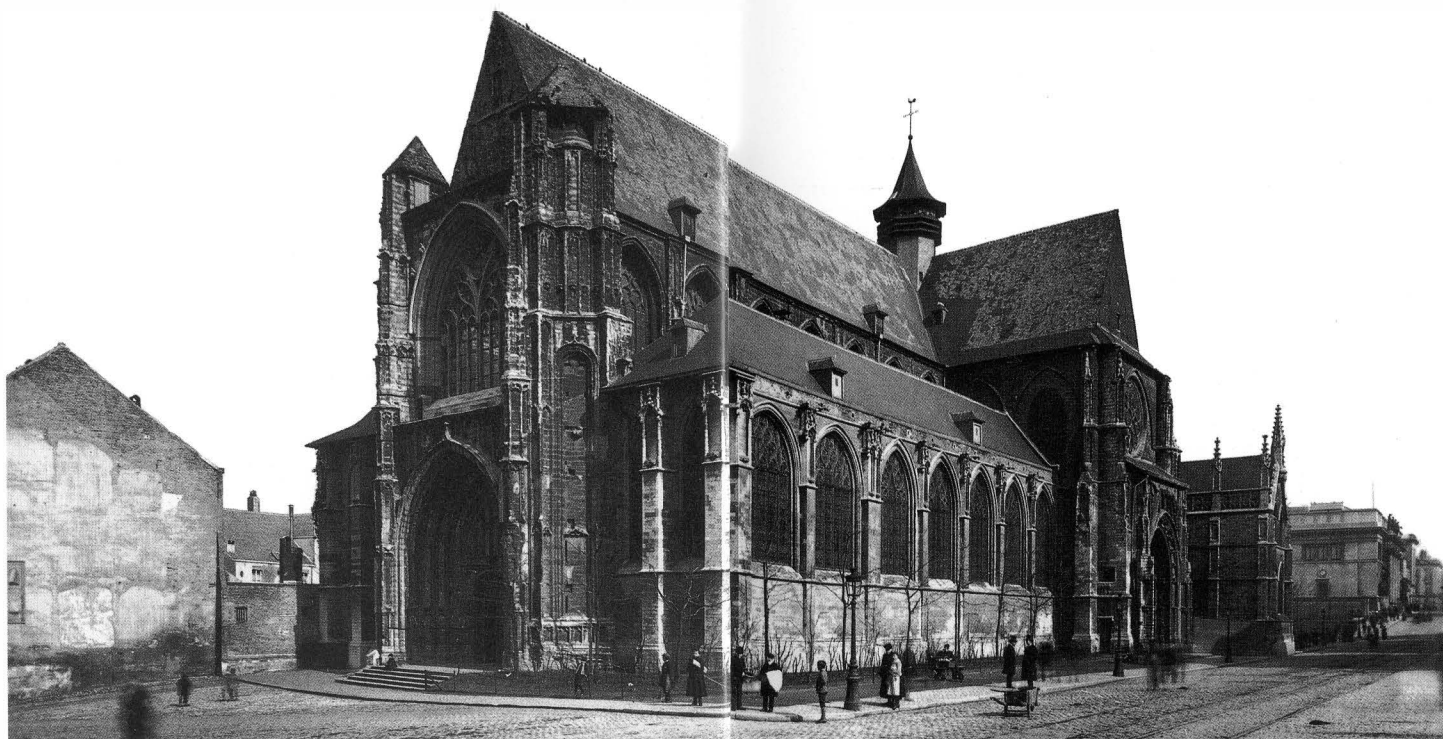
Het eerste deel van de Regenschapsstraat, vertrekkend vanaf het Koningsplein, werd in 1827 aangelegd. Het tweede deel werd in 1873 opengesteld en liep naar het nieuwe Justitiepaleis, dat toen nog in de steigers stond. Daarbij werd het herenhuis van Thurn en Taxis volledig afgebroken om plaats te ruimen voor het Koninklijk Muziekconservatorium dat van 1872 tot 1886 door Jean-Pierre Cluysenaar in neorenaissance stijl werd gebouwd. In dezelfde periode ontstond ook het idee om de huizen die tegen de kerk waren aangebouwd in de Zavelstraat, de Bodenbroekstraat en langs de nieuwe Regenschapsstraat, af te breken. Zo zou men de kerk kunnen restaureren, haar beter doen uitkomen als monument en haar integreren in het brede perspectief dat van het Justitiepaleis tot het Parlement reikte. Na de afbraakwerken bleek de Zavelkerk in slechte staat te verke-

ren onder meer door de constructies die er tegen aanleunden.

Vanaf 1874-1875 begon architect Auguste Schoy met de restauratie van de onderbouw van de muren, pijlers en nissen van de zuidelijke zijbeuk (kant Regenschapsstraat). In de westgevel (kant Zavelstraat) werd het raam weer ingewerkt dat bij het plaatsen van het orgel in de 18de eeuw was dichtgemetseld. Ten slotte herstelde hij op basis van oude afbeeldingen van de kerk het grote gotische venster boven het noordportaal (Grote Zavel) dat door een kleiner rozetvenster was vervangen. Maar gelijktijdig werkte de architect een ambitieuzer plan uit voor de volledige restauratie van de kerk. Steunend op dezelfde iconografische bronnen vatte hij het idee op om de twee

Het gerestaureerde koor, de afgewerkte sacristie en het zuidportaal. Alleen de spits op de viering ontbreekt nog. De kerk staat vlak naast de monumentale as die van het Justitiepaleis naar het Parlement loopt.

De kerk, kort na de afbraak van de omringende huizen, gezien vanuit de Regenschapsstraat. De onderbouw, de vensters, de pilaren en de nissen van de zuidelijke zijbeuk waren net gerestaureerd. De 18de-eeuwse dakken die evenwijdig lopen met de as van het schip, zijn nog aanwezig.

De Zavelkerk gezien vanuit het plantsoen van de Kleine Zavel.

zijbeuken te bekronen met een reeks van zeven zadeldaken die loodrecht op de as van het schip zouden staan en eindigen op een versierde puntgevel. Voorts wou hij het dak van de hoofdbeuk bekronen met balustrades en pinakels. Meer zelfs, hij vond tijdens zijn studie van het gebouw "aanzetstenen" die volgens hem bewezen dat de ontwerpers ervan hadden gedroomd om luchtbogen aan te brengen. Schoy stelde voor om die dan ook gewoonweg te

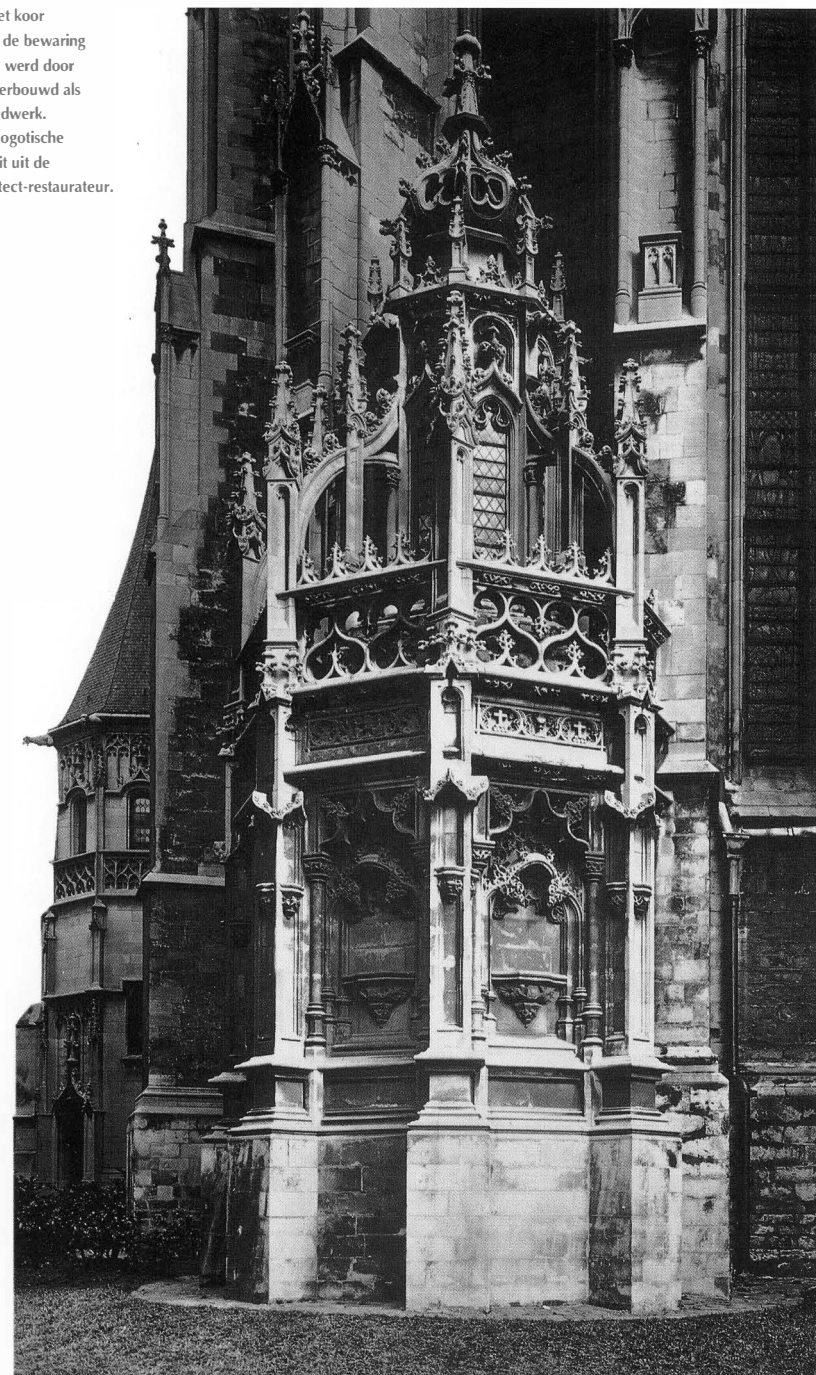
bouwen zodat de kerk het uitzicht zou hebben van een authentiek 15de-eeuws gebouw.

Het project werd eerst door de Commissie voor Monumenten afgewezen, omdat men van oordeel was dat de auteur ervan teveel fantasie aan de dag had gelegd, en toen Schoy in 1880 overleed, verdween het voor lange tijd in de lade. Vanaf 1895 echter zou het door zijn opvolger Jules-Jacques Van Ysendyck en diens zoon Maurice helemaal worden uitgevoerd. Er waren zes restauratiebeurten nodig om te komen tot het "monument" dat we vandaag kunnen zien. Bij de eerste restauratie, in 1895-1896, werd er gewerkt aan het noordportaal (kant Grote Zavel), waar aan de gevel, de trappetoren en de pijlers van het transept torentjes, pinakels en balustrades werden toegevoegd, terwijl de hellende vlakken van de puntgevels en de buitenbogen van de portalen met hogels werden versierd.

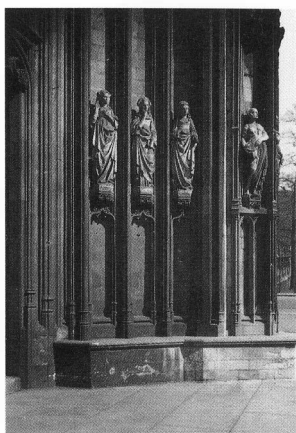
Bij de tweede restauratiebeurt van 1896 tot 1899 gebeurde hetzelfde met het portaal, de trappetorens en de steunberen van de westelijke gevel (Zavelstraat), die op hun beurt werden overladen met twee torentjes, een dozijn pinakels, een opengewerkte puntgevel en twee balustrades, ontsproten aan de verbeelding van de architect-restaurateur en uitgewerkt door beeldhouwer Jaspar. Vier traveeën, van het koor tot aan het sacarium - een kleine, uitspringende kapel die het heilig sacrament herbergde -, werden eveneens op deze manier gerestaureerd.

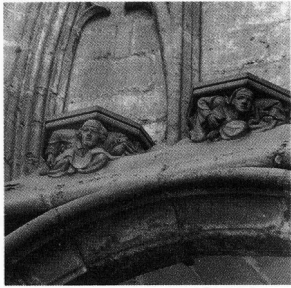
Maurice Van Ysendyck volgde zijn overleden vader op en voerde van 1901 tot 1903 een derde restauratiebeurt uit. Het koor en de koorsluiting, de oostelijke gevel van het zuidelijke

Het Sacarium, een uit het koor uitspringende kapel voor de bewaring van het heilig sacrament, werd door Maurice Van Ysendyck herbouwd als een schrijn van edelsmeedwerk. Het is een staaltje van neogotische virtuositeit die voortspruit uit de verbeelding van de architect-restaurateur.

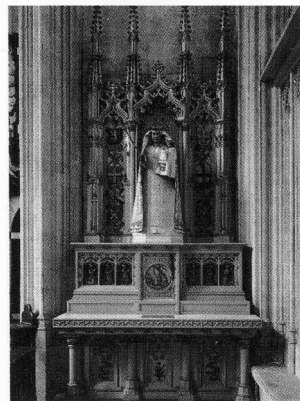
Noordportaal, beeldhouwde consoles met de beelden die geïnspireerd zijn op de beelden van het stadhuis.

Beelden van het westportaal. Deze beelden werden tussen 1917 en 1937 gemaakt onder leiding van W. De Groot voor de westelijke gevel en van A. Desenfans voor de twee zijgevels. Ze verleenden de gevels en portalen een "historisch" aspect naar het model van de Brabantse en Bourgondische beeldhouwkunst. Het beeldenprogramma werd opgesteld door stadsarchivaris Des Marez.

De kerk kreeg ook neogotische altaren die geïnspireerd zijn op de altaren die men kan zien op schilderijen uit de 15de eeuw. Zelfs het Mariabeeld dat in de 16de eeuw door beeldenstormers was vernield, werd teruggeplaatst.

transept (kant Regentschapsstraat) en de westelijke gevel van de zijbeuken (Zavelstraat) ondergingen dezelfde behandeling als de eerder gerestaureerde delen. Het sacrarium werd helemaal herbouwd, maar ditmaal zonder rekening te houden met de iconografische bronnen die een veel eenvoudiger constructie toonden. De restaurateurs lieten hun verbeelding hier op een historisch onverantwoorde wijze de vrije loop.

De vierde restauratiebeurt van 1903 tot 1906 bestond uit het herbouwen van de zadeldaken en de puntgevels van de zuidelijke zijbeuk, waaraan bovendien luchtbogen, balustrades en pinakels werden toegevoegd. Ook de zuidkant van de middenbeuk (Regentschapsstraat) en de westkant van de zuidelijke transeptarm werden aangepakt. Zoals de grote Franse kathedralen had de kleine Zavelkerk voortaan ook haar luchtbogen, zo noodzakelijk voor de stabiliteit van een gebouw dat het vier eeuwen zonder had kunnen doen! De sacristie die in 1846 in neogotische stijl werd gebouwd, maar buiten de rooilijn van de nieuwe straat lag, werd eveneens afgebroken en heropgebouwd.

Bij de vijfde beurt van 1906 tot 1908 werd er gewerkt aan de noordelijke zijbeuk en de noordkant van de hoofdbeuk die op hun beurt werden voorzien van puntgevels, pinakels, luchtbogen en balustrades. Tenslotte werden van 1908 tot 1912 de voorgevel en het zuidelijk portaal in dezelfde geest afgewerkt. Een authentiek gebouw uit de 15de eeuw werd in vijftientig jaar omgebouwd tot een monument uit de 19de eeuw, compleet met stenen kantwerk zoals men zich de gotiek toen voorstelde. De restauratie met een samenraapsel van bouwelementen had het oorspronkelijk uiterlijk van de Zavelkerk volledig uitgewist. Te inspiratieloos om zelf iets te creëren, maar te ambitieus om zich te houden aan wat al bestond, hadden de architecten-restaurateurs de onvoltooide kerk behandeld als een gigantisch reliekschrijn. Ze hadden haar opgesmukt met duizend-en-één overbodige details zonder er echter in te slagen ook maar de minste architecturale kwaliteit toe te voegen.

Binnen in de kerk werden de barokaltaren uit de 17de eeuw, die door de Franse Revolutie waren gespaard, weggehaald en vervangen door neogotische altaren geïnspireerd op de

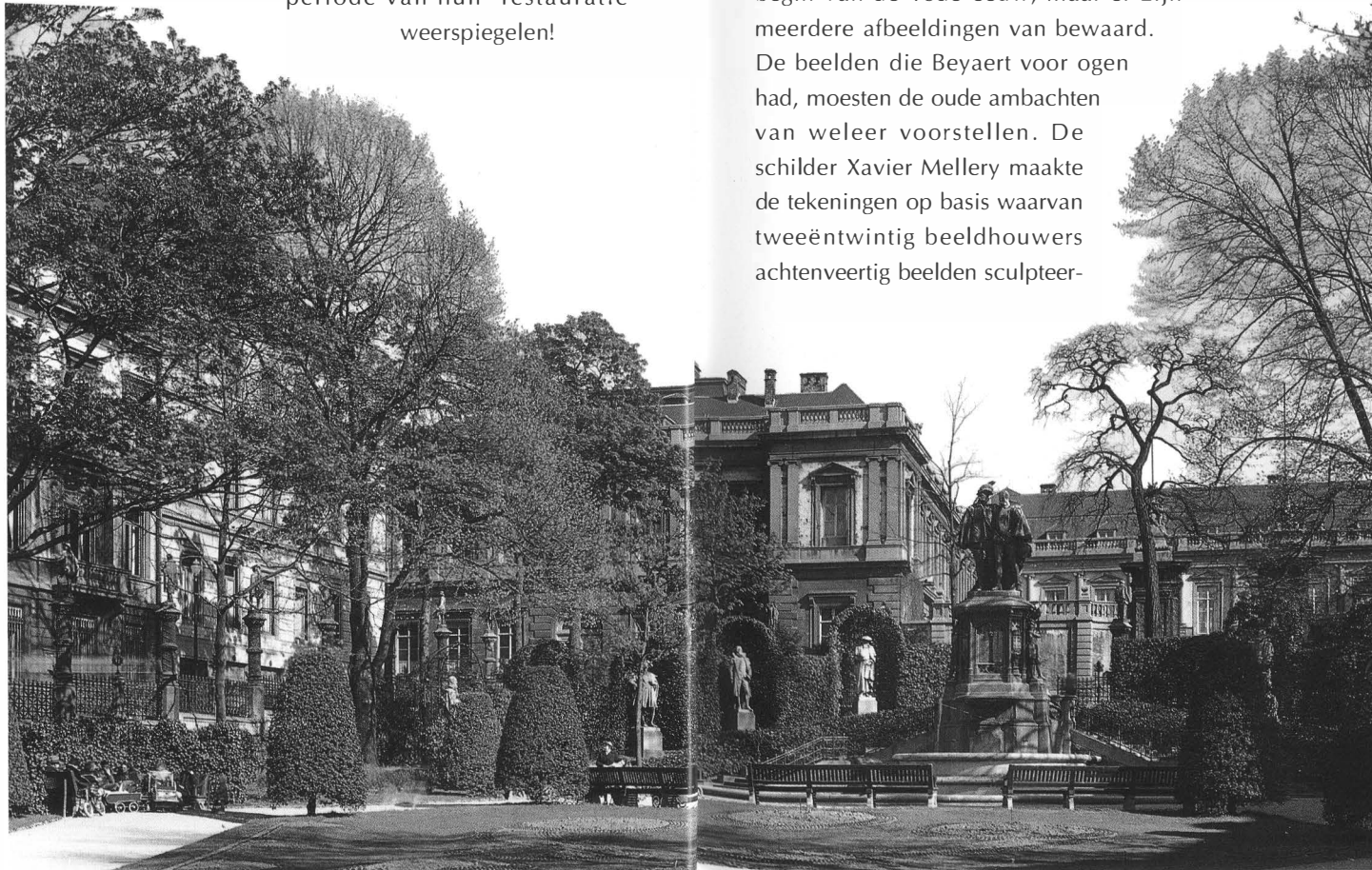

De door Jules-Jacques en Maurice Van Ysendyck gerestaureerde kerk werd rijkelijk voorzien van torentjes en pinakels. De architecten maakten een authentiek middeleeuws gebouw ondergeschikt aan hun romantische decoratieve verbeelding.

Oude afbeelding van het hekwerk rond het Baliënhof, dat toegang gaf tot het hertogelijk paleis dat aan het begin van de 18de eeuw afbrandde. Het was de inspiratiebron voor het hek rond het plantsoen van de Kleine Zavel.

altaren die ze op de schilderijen van de 15de-eeuwse meesters hadden gezien. Het is puur geluk dat men niet geraakt heeft aan de kapellen van Thurn en Taxis en van Sint-Marculphus en hun inkomportaal, noch aan de andere tombes en beelden in barokstijl die de kerk versierden. Zo kan men tot op vandaag binnen in de kerk nog de evolutie zien van diverse stijlperiodes, met de neogotiek (altaren, tochtportalen, kruisweg) als laatste inbreng. Deze overlappings kenmerken meestal gebouwen die een bewogen geschiedenis achter de rug hebben. Maar de muurschilderingen van 1435 die bij de restauratiewerken in het koor werden ontdekt, werden zo zorgvuldig herschilderd dat ze in de eerste plaats de periode van hun "restauratie" weerspiegelen!

Algemeen zicht op het plantsoen van de Kleine Zavel dat door Hendrik Beyaert werd ontworpen. De beelden van de graven van Egmont en Hoorne die in 1568 op bevel van Filips II werden terechtgesteld, verhuisden in 1879 van de Grote Markt naar hun huidige standplaats.

DE KLEINE ZAVEL

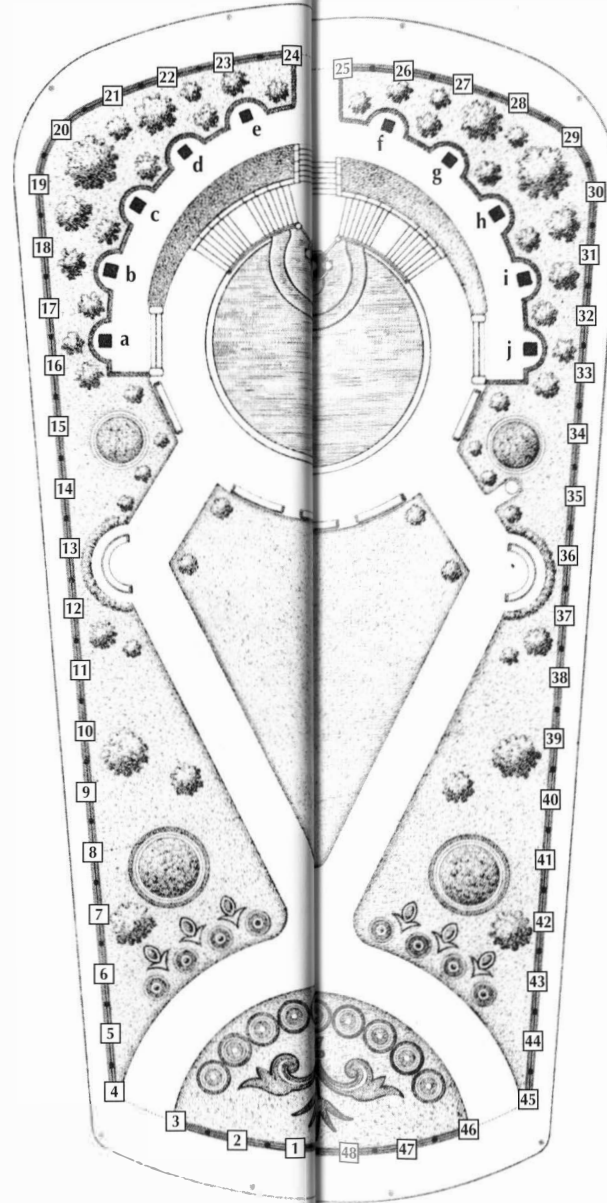
Terwijl Jules-Jacques Van Ysendyck voorbereidingen trof voor de uitgebreide restauratiewerken, legde Hendrik Beyaert op de Kleine Zavel het plantsoen aan dat we er vandaag nog kunnen zien. Zoals ook Schoy en Van Ysendyck hadden gedaan, consulteerde hij oude documenten, tekeningen, gravures en schilderijen om dit plantsoen te ontwerpen die met een fontein en verschillende standbeelden werd verfraaid. Voor de opmerkelijke omheining met de tientallen bronzen beelden op stenen zuiltjes, inspireerde hij zich op de omheining die eens het Baliëplein omsloot, dat toegang gaf tot het hertogelijk paleis van de Koudenberg. Dit plein en het paleis verdwenen in het begin van de 18de eeuw, maar er zijn meerdere afbeeldingen van bewaard. De beelden die Beyaert voor ogen had, moesten de oude ambachten van weleer voorstellen. De schilder Xavier Mellery maakte de tekeningen op basis waarvan tweeëntwintig beeldhouwers achtenveertig beelden sculpteer-

Detail van het hek en zicht naar de Regentschapstraat toe. Op de hoek links staan de gebouwen van het Koninklijk Muziekconservatorium en van het Instrumentenmuseum.

1. De Leidekkers, door A. Desenfans. Attribuut : een ladder.
2. De Lood- en Tinbewerkers, door J. Cuypers. Attributen : een rol lood en een blaasbalg.
3. De Wapensmeden, Helmmakers en Zwaardvegers. Attributen : een zwaard en een helm, door J. Van den Kerckhove.
4. Het ambacht van de Vier Gekroonden (metselaars, steenkappers, beeldhouwers en leidekkers). Attributen : een kompas, een opgevouwen plan, een beeldhouwstuk en metselaars- en leidekkersgereedschap, door G. Van den Kerckhove. Dit beeldje draagt de trekken van architect Beyaert.
5. De Bakkers, door E. Namur. Attribuut : een ovenschop.
6. De Brouwers, door J. Van den Kerckhove. Attribuut : boom.
7. De Tapijtwevers, door A. Desenfans. Attribuut : een klos gareen.
8. De Beenhouwers, door E. Lefever. Attributen : koker en slagersmes aan riem.
9. De Handelaars in zoute vis, door C. Geefs. Attributen : vissen en vaatje.
10. De Molenaars, door G. Charlier. Attributen : molen en molenrad.
11. De Vergulders, door L. Van Biesbroeck. Attributen : palet, penseel en potje met verguldseel.
12. De Handschoenmakers, door L. Van Biesbroeck. Attributen : handschoenen en schaar.
13. De Vettewariërs, door P. Comeyn. Attributen : een dode gans en een fles.
14. De Goudsmeden, door E. Namur. Attributen : schrijn en vaas.
15. De Passementwerkers, door E. Namur. Attributen : koord en kwastje.
16. De Schrijnwerkers, door A. Van den Kerckhove bijgenaamd Saïba. Attributen : schaaf en passer.
17. De Borduurders en Bontwerkers, door A. Cattier. Attribuut : een bontmantel.
18. De Kuipers, door J. Courroit. Attribuut : houten hoepel.
19. De Messenmakers, door J. Renodeyn. Attribuut : een mes in een schede.
20. De Groententelers en Zagers, door A. Hambresin. Attribuut : een zaag.
21. De Barbiers en Heelkundigen, door J.-B. Martens. Attributen : pot en instrumententas.
22. De Lakenverkopers en Sokkenbreiers, door R. Fabry. Attributen : lap laken en kousen.
23. De Wijnhandelaars, door A. Hambresin. Attributen : vat, glazen en flessen.
24. De Sloten- en Uurwerkmakers, door J. Cuypers. Attributen : horloge en sleutelbos.

- a. Marnix van Sint-Aldegonde (1536-1598), diplomaat, schrijver en filosoof, door P. De Vigne.
- b. Abraham Ortelius (1527-1598), geograaf, door Jef Lambeaux.
- c. Barend Van Orley (1491-1542), schilder, door J. Dillens.
- d. Jan van Locquenghien (1518-1574), burgemeester van Brussel, door G. Van den Kerckhove.
- e. Gerard Mercator (1512-1594), geograaf, door L. Van Biesbroeck.

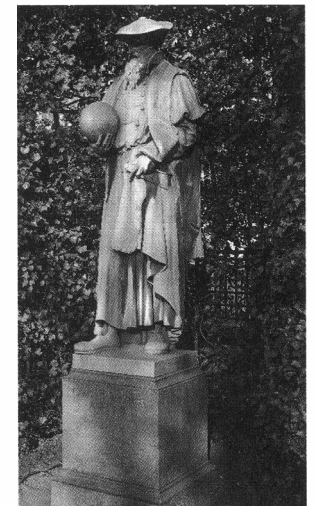
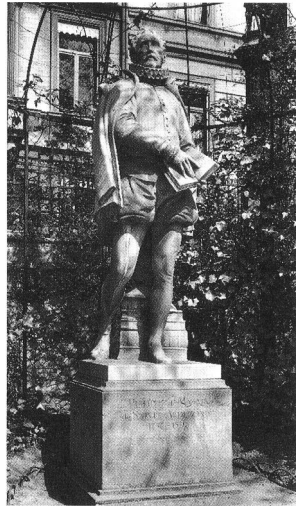
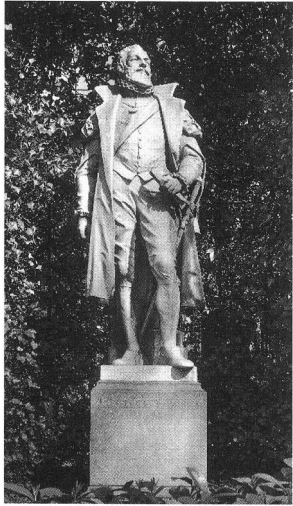
Van links naar rechts :
De Tapijtwevers.
De Leidekkers.
De Tin- en Loodbewerkers.

Van links naar rechts :
De Zadel- en Wagenmakers.
De Wapensmeden, Helmmakers en
Zwaardvegers.
De Kleermakers.

25. De Schilders, Goudslagers en Glasblazers, door A.-J. Van Rasbourgh. Attributen : palet en penselen.
26. De Fruitverkopers, door A. Hambresin. Attribuut : een fruitkorf.
27. De Zadel- en Wagenmakers, door R. Fabry. Attributen : zadel en lamoen.
28. De Kleermakers, door A. Cattier. Attributen : kledingstukken en schaar.
29. De Lakenwevers en -handelaars, door B.-F. Wante. Attribuut : een schietspoel.
30. De Schippers, door Ed. Laborne. Attributen : roeispaan, anker en touwen.
31. De Timmerlieden, door Saïba. Attribuut : een bijl.
32. De Kleerkopers, door A.D.K. Saïba (August Van den Kerckhove bijgenaamd Saïba). Attributen : hoed en lap stof.
33. De Lijnwaadwevers en -handelaars, door E. de Plyn. Attribuut : een schietspoel.
34. De Smeden, door L. Cambier. Attribuut : een hamer.
35. De Garenwevers, door P. Comeyn. Attributen : weegschaal en garenstreng.
36. De Riem- en Speldenmakers, door E. Van Rasbourgh. Attribuut : riemen.
37. De Ververs, door C. Geefs. Attributen : pot en fornuis.
38. De Lakenscheerders en Lakenhandelaars, door E. de Plyn. Attributen : lakenschaar.
39. De Schoenmakers, door L. Van Biesbroeck. Attributen : laarzen en schoenen.
40. De Handelaars in zoetwatervis, door J. Laumans. Attributen : netten en vis.
41. De Schoenlappers, door J. Laumans. Attributen : een paar schoenen.
42. De Geweemakers, door J. Van den Kerckhove. Attributen : haakbus en aambeeld.
43. De Stoel- en Zetelmakers, door J. Courroit. Attribuut : een stoel.
44. De Huidvetters, door A. Desenfans. Attribuut : een rundshuid.
45. De Hoedenmakers, Vollers en Brandewijnmakers door J. Cuypers. Attribuut : een hoed.
46. De Stoelvelchers, Plafonneerders-Strodekkers en Mandenmakers, door A. Van Rasbourgh. Attributen : gedraaide spijl en biezen mand.
47. De Koperslagers, Ketelmakers en Metaalgieters, door Jef Lambeaux. Attributen : hamer en pot.
48. De Blekers door Jef Lambeaux. Attribuut : een schop.

- f. Rembert Dodoens (1518-1585), plantkundige, door A. de Tombay.
- g. Cornelis de Vriendt (1518-1578), bijgenaamd Floris, beeldhouwer en architect, door J. Pécher.
- h. Hendrik van Brederode (1531-1568), medestander van de Zwijger en Marnix tegen Filips II, door A. J. Van Rasbourgh.
- i. Lodewijk van Bodeghem (1470-1450), architect van het Broodhuis, door J. Cuypers.
- j. Willem de Zwijger (1533-1584), prins van Oranje, door C. Van der Stappen.

Hierboven, van links naar rechts :
Jan van Locquenghien
door G. Van den Kerckhove.

Marnix van Sint-Aldegonde
door P. de Vigne.

De graven van Egmont en Hoorn,
door C.A. Fraikin.

Twee neoklassieke herenhuizen aan de
nr. 12, 13 en 14 van de Kleine Zavel.

den. Een ervan draagt de trekken van Hendrik Beyaert zelf : het beeld dat de gilde van metselaars, steenkappers, beeldhouwers en leidekkers symboliseert. Het standbeeld van de graven Egmont en Hoorn, een werk van Fraikin, verhuisde van de Grote Markt waar de twee edellieden waren onthoofd, naar de fontein van het nieuwe plantsoen. Het werd omringd door de beelden van enkele beroemde tijdgenoten uit de 16de eeuw. Deze beeldengroep, een weerspiegeling van onze nationale grootheid volgens de geschiedenisopvatting van de late 19de eeuw, moest in dialoog treden met de architectuur uit dezelfde periode, vertegenwoordigd door de aanpalen-

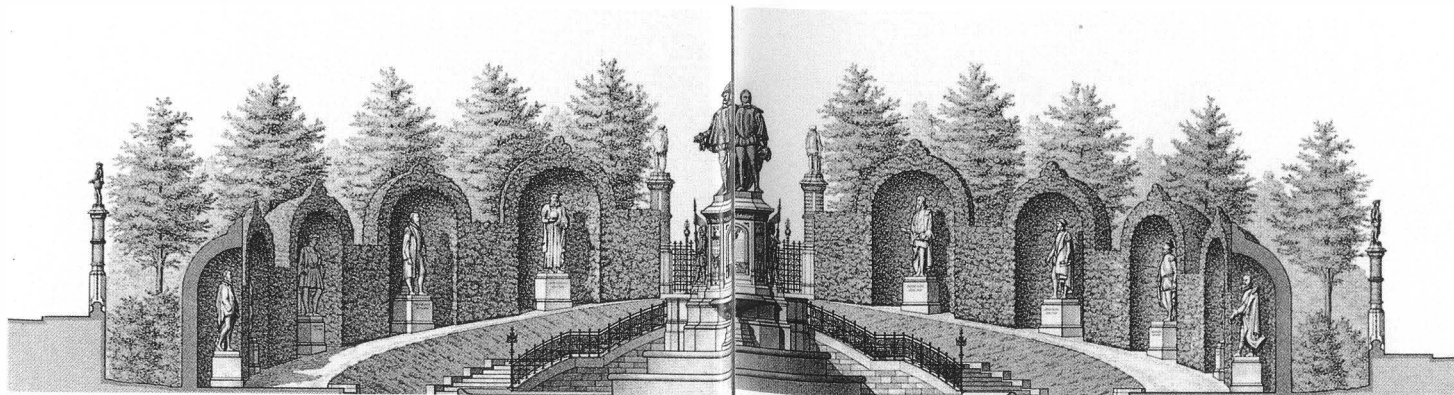
de Zavelkerk, in de geidealiseerde vorm die de restaurateurs aan deze kerk zouden geven. Het resultaat is charmant, ook al doet het de historische waarheid geweld aan en komen leerkrachten hier hun leerlingen ten onrechte de middeleeuwse kunst en maatschappij tonen!
Hendrik Beyaert, bijgestaan door zijn leerling Paul Hankar die een belangrijk Art nouveau-architect zou worden, maakte hier een van zijn mooiste creaties. Ondanks het historiserende karakter en de onderliggende ideologische bedoelingen, is het plantsoen van de Kleine Zavel een van de aangenaamste hoekjes van Brussel, goed ontworpen, omringd door muren,

Hierboven, van links naar rechts :
Cornelis de Vriendt, bijgenaamd Floris
door J. Pecher.

Gerard Mercator,
door L. Van Biesbroeck.

Hieronder, midden :
Plantsoen van de Kleine Zavel,
dwarsdoorsnede, atelier Beyaert
1879-1890.

Kleine Zavel, neoklassiek herenhuis.

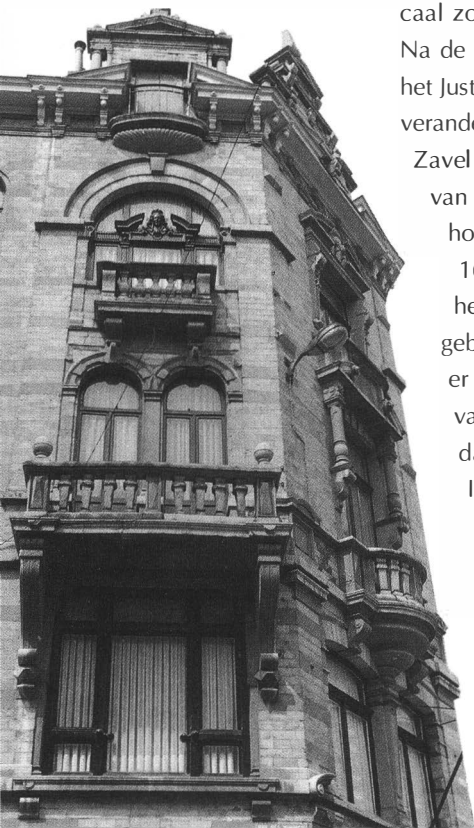

Hierboven, van links naar rechts :
Minimenstraat, nr. 29.

Een zicht op de Minimenstraat.

Minimenstraat, nr. 1.

hekwerk en standbeelden en prachtig gelegen ten opzichte van de huizen rond het plein. Men zou haast vergeten dat deze tuin amper honderd jaar oud is. De aanleg ervan gebeurde op het moment dat de Zavelwijk een reeks veranderingen onderging die de meeste sporen van zijn verleden radicaal zouden uitvegen.

Na de aanleg van de Regentschapsstraat en de voltooiing van het Justitiepaleis werd de wijk rond de Zavel inderdaad grondig veranderd. De doorsteek van de Ernest Allardstraat die de Grote Zavel verbindt met het Poelaertplein, leidde tot de verbreding van de Sterstraat en de bouw van twee herenhuizen op de hoek van het plein. Een van deze huizen (nummers 2 tot 16), van architect E. Acker, is bijzonder geslaagd, hoewel het overdreven hoog is in vergelijking met de aanpalende gebouwen. Van de oude gebouwen van de Sterstraat blijven er nu nog maar twee huizen over, op de nummers 15 en 17 van de E. Allardstraat, die wat inspringen en respectievelijk dateren uit de 17de en het begin van de 19de eeuw.

In het midden van deze nieuwe straat, halfweg tussen de Grote Zavel en het Poelaertplein, werden ook de Van Moerstraat, Watteeuwstraat en Hanssensstraat aangelegd waardoor een stervormig kruispunt ontstond. In het laatste decennium van de 19de eeuw werden deze nieuwe straten snel bebouwd met grotere gebouwen of individuele huizen in Vlaamse renaissance, neogotische,

klassieke of eclectische stijl, die een zeer fraai geheel vormen. Het is een echte staalkaart van historiserende gevels die echter alleen al door hun afmetingen niet met gebouwen uit vorige eeuwen kunnen worden verward.

Met uitzondering van de Sint-Jan-en-Stefaankerk aan de Minimenstraat is er in deze buurt tussen Justitiepaleis en Zavel niets ouds meer over. Zelfs het oude stratennet is verdwenen. De Minimenstraat waarop twee van deze nieuwe straten uitkomen, werd verbreed en herlegd om op haar beurt aan te sluiten op het benedengedeelte van de Grote Zavel. Heel de noordwestelijke zijde werd opnieuw gebouwd en aan de andere kant (kant van de benedenstad) bestaan alleen nog de nummers 15 tot 19 en 27 tot 31, evenals de nummers 35 tot 37 en 65 tot 69, die uit de 17de of 18de eeuw dateren en soms al in het begin van de 19de eeuw werden verbouwd of herbouwd. De lager gelegen buurt van de Samaritanessestraat, de Kandelaarsstraat en de Duivenstraat, ontsnapte aan de renovaties en heeft nog gebouwen uit de 17de en 18de eeuw.

De Grote Zavel was in de Middeleeuwen alleen via de smalle Rollebeekstraat verbonden met de benedenstad. In de 19de eeuw werden twee nieuwe verbindingstraten getrokken : de Stevensstraat die naar het koor van de Kapellekerk leidt en de Lebeastraat die naar de Lombardstraat loopt. De eerste straat verbreedt halverwege tot een pleintje waar Horta het Volkshuis bouwde (1895-1899, helaas afgebroken in 1965).

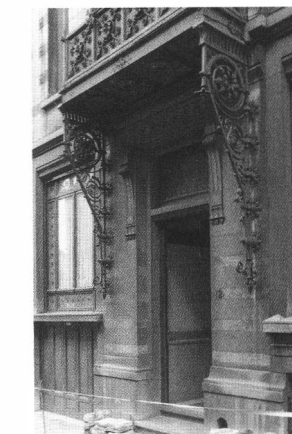

Hierboven, van links naar rechts :
E. Allardstraat, nrs. 15 en 17. Hoek van
de Watteeuwstraat.

Watteeuwstraat, nr. 27.

Watteeuwstraat, nr. 14.

Van Moerstraat, nr. 12. Detail.

Lebeustraart.

Hoek van de J. Stevensstraat

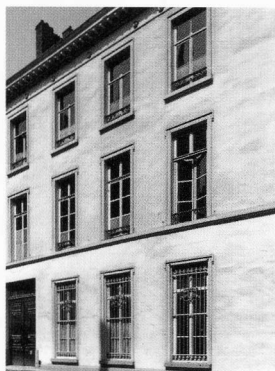
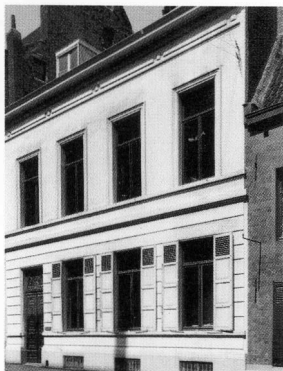
Hiernaast, van links naar rechts :
Wolstraat nr. 1, neoklassiek herenhuis,
1850.

Het voormalig herenhuis van Maldeghem,
nrs. 3-5 Wolstraat, 1850.

De tweede straat werd aangelegd op de plaats van het oude Jezuïetencollege dat in het begin van de 19de eeuw werd omgebouwd tot Justitiepaleis en na de voltooiing van het nieuwe Paleis was komen leeg te staan. In deze kronkelige straat met een pittoreske aanschakeling van huizen en appartementsgebouwen bouwde Victor Horta in 1894 één van de eerste realisaties in de stijl die hij zelf uitvond : het herenhuis Frison dat er nog altijd staat.

Op de hoek van de Minimenstraat, de Stevensstraat en de Rollebeekstraat staan twee hoekgebouwen in Vlaamse renaissancestijl naast de laatste huizen uit de 16de eeuw die de Grote Zavel nog rijk is. Eén ervan, het nummer 43, verloor drie van zijn traveeën aan een vrij sober neoklassiek gebouw op de hoek van de Grote Zavel (nrs. 44-45) en de Minimenstraat (nrs. 2 tot 10).

Terwijl enerzijds een vals historisch decor werd opgetrokken met een ontegenzeggelijke charme, werden anderzijds de authentieke getuigenissen van het historisch patrimonium steeds zeldzamer. Het was de periode waarin burgemeester Karel Buls een fotografische inventaris liet maken van de oude gebouwen en zijn tijdgenoten probeerde te overtuigen van de noodzaak om het historische hart van Brussel te bewaren. Zo verzette hij zich tegen de urbanistische projecten van koning Leopold II. Het mocht niet baten. Ook de gebouwen rond de Kleine Zavel werden helemaal herbouwd en uiteindelijk bleven er rond het plein maar twee oude huizen over op de nrs. 9 en 11. Het eerste, op de hoek van de Wolstraat, dateert uit 1610. Aan de andere kant van de

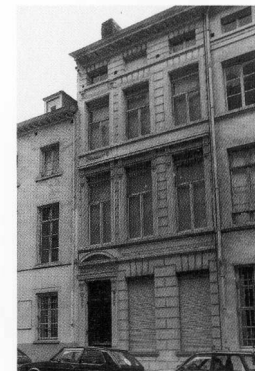

Kleine Zavel moet men in de Vier Heemskinderenstraat en de Zesjonkmansstraat de laatste sporen zoeken van het verleden uit de 17de en de 18de eeuw.

WOLSTRAAT

Aan het begin van deze eeuw werd de rechtervleugel van het Egmontpaleis door een brand getroffen die het oudste deel uit de 16de eeuw helemaal vernielde. Architect O. Flanneau bouwde in 1905 een nieuwe vleugel naar het oorspronkelijke ontwerp van Servandoni en symmetrisch met de uitbreiding die Tilman-François Suys in 1832-1837 had gerealiseerd. De hertog van Arenberg die er na de Egmonts woonde, liet tussen 1902 en 1906 in de Wolstraat een rij van zesentwintig grote huizen bouwen, waarmee het typische Brusselse burgerhuis uit de 19de eeuw tot maximale proporties aanzwol. Vijf architecten werkten aan de creatie van deze majestueuze rij huizen in klassieke of renaissance stijl, die fel afstaken tegen de herenhuisen uit de 17de-18de eeuw of begin 19de eeuw aan de overkant van de straat.

In de Dupontstraat, die kort na de aanleg van de Regenschapsstraat als doorgang naar de Wolstraat werd aangelegd, bouwde architect De Lestré in 1906 een andere reeks huizen in eclectische stijl, die hier en daar naar de Art nouveau verwijst. Het nummer 56 van de Wolstraat is een aardige kleine woning in neogotische 15de-eeuwse stijl, in 1901 gebouwd door architect Maurice Van Ysendijck. Op de hoek met de Grotehertstraat ten slotte staat een groot huis in Vlaamse renaissance

Stevensstraat, nrs. 36-38.

Het herenhuis Beaufort,
Wolstraat nr. 17.

Hiernaast, van links naar rechts :
Wolstraat, nrs. 14-12.

Wolstraat, nr. 9.

Het huis nr. 56 van de Wolstraat werd in 1901 gebouwd door M. Van Ysendyck, die ook de Zavelkerk restaureerde.

sancestijl, voorzien van een hoektorentje met peervormig dak. Deze architecturale frivoliteit benadrukt het perspectief en vormt een waardige afsluiting van deze huizenrij die gelukkig intact bewaard is gebleven.

De 20ste eeuw, die stilaan ten einde loopt, heeft nauwelijks meer respect getoond voor de authentieke getuigen van het historisch erfgoed dan de vorige eeuw. Bewijzen zijn er in overvloed : hoeveel waardevolle gebouwen zijn er niet gesloopt, hoeveel andere staan er niet te verkrotten of worden nog bedreigd? Ook verkeerde reconstructies en herstellingen hetzij door naïeve of fantasierijke restaurateurs, hetzij door weinig scrupuleuze of talentrijke architecten, zijn een plaag. Voorbeelden daarvan vinden we in de Wolstraat de Grote Zavel, de Strostraat, de Sint-Annastraat, de Sint-Jakobsgang en de Ruisbroekstraat.

Vandaag roept het behoud van deze wijk in zijn geheel, waar de authentieke en herschreven geschiedenis elkaar bestrijden, vragen op over de capaciteit van de mens om te kunnen leven met de getuigenissen van een complex en leerrijk verleden en

dit in al zijn nuances te kunnen waarderen. Er is de vraag of we deze getuigenissen inderdaad willen bewaren en onderhouden zonder ze op onze beurt te veranderen of te vervalsen. Die bereidheid zou in elk geval een strakker en consequenter conservatiebeleid vereisen, zonder daarom hedendaagse architectuur uit te sluiten. Maar hoewel onontbeerlijk zal een beschermende wetgeving alleen niet voldoende zijn om zo iets waar te maken. Het zijn vooral de mentaliteit en de opvoeding die moeten veranderen.

Hoek van de Wolstraat en de Grotehertstraat, mooi neorenaissance huis.

In dezelfde collectie :

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (FR - NL)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (FR - NL)
5. DE HEIZEL (FR - NL - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (FR - NL)
7. DRIE VOORBEELDEN
VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (FR - NL - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIJEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT (FR - NL)
DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (FR - NL)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (FR - NL)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (FR - NL - ESP - GB)

Grafisme : La Page p.v.b.a.

Vertaling : Gitracom

Fotogravure : Ro Scan

Productie : Books Line International

Distributie : Altera Diffusion

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dienst Monumenten en Landschappen
Hertogstraat 59-61 - 1000 Brussel
Tel.: 02/512.43.55

© Solibel Edition
Vilain XIII-straat 26
1050 - Brussel
Tel.: 02/640.44.07

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/1994/6842/12

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

De Zavelwijk is ontstaan uit de kruisbestuiving van vele eeuwen: de Grote Zavel, de Zavelkerk, het plantsoen van de Kleine Zavel, het Egmontpaleis en de Wolstraat. In dit boekje komt u alles te weten over de rijke geschiedenis van deze wijk.

Didier van Eyll,
Staatssecretaris
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed